Aalborg Universitet

Modernitetens prædikant

Nye Spor

Sørensen, Christian Grund

Published in:
Munkiana

Publication date:
2017

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

Link to publication from Aalborg University

Citation for published version (APA):
Sørensen, C. G. (2017). Modernitetens prædikant: Nye Spor. *Munkiana*, (60), 20-31.
http://www.munkiana.dk/inc/pdf/Munkiana60.pdf

General rights
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from vbn.aau.dk on: April 23, 2024

Munkiana

nr. 60 2017 21. årgang

www.munkiana.dk issn: 1397-7172

Kaj Munk Selskabet

Bestyrelse:

Formand:
Søren Dosenrode, Elme Allé 8, 9000 Aalborg,
tlf. 98 10 34 10, E-mail sd@cgs.aau.dk

Næstformand:
Peter Øhrstrøm, Stokrosevej 5, 9380 Vestbjerg,
tlf. 98 29 70 61, E-mail poe@hum.aau.dk

Kasserer:
Anna Saarup Brinth, Toften 40, 7441 Bording,
tlf. 86 86 13 78 (fastnet) eller mobil 23 31 47 63, E-mail ASBrinth@mail.tele.dk

Ricardt Riis, Carit Etlars Vej 25, 8700 Horsens,
tlf. 75 62 54 28, E-mail rriis@mail1.stofanet.dk

Jon Høgh, Tim Kirkevej 37, 6980 Tim,
tlf. 97 33 34 49 , E-mail fam.hogh@post.tele.dk

Hjemmeside: www.munkiana.dk
Det planlægges, at munkiana.dk, ud over at være normal hjemmeside for Kaj Munk Selskabet, vil indeholde supplerende materiale til artiklerne i de trykte numre af Munkiana.

Tidsskrift: Munkiana, issn 1397-7172.
Redaktion: Jon Høgh, Christian Grund Sørensen og Peter Øhrstrøm. Sidstnævnte er hovedansvarlig for dette nummer.
Redaktør for forskningsartikler i tidsskriftet: Mogens Pahuus.
Layout: Jørgen Albretsen. Cover: Suzanne Eide Knudsen.
Munkiana nr. 60 er udgivet i samarbejde med
Kaj Munk Forskningscentret ved Aalborg Universitet, www.kajmunk.hum.aau.dk

Munkianas redaktion har forsøgt at afklare ophavsrettighederne til materiale gengivet i dette nummer. Skulle vi have overset noget, beder vi om at blive kontaktet, så fejlen kan blive rettet.

Kommende Munkiana: Munkiana udkommer fast to gange årligt, i maj og i november. Deadline for indsendelse af artikler, man ønsker optaget i tidsskriftet, er 1. april og 1. oktober. Lejlighedsvis vil temanumre og særnumre supplere de to faste numre. Forslag til artikler til næste nummer indsendes til redaktør Jon Høgh, fam.hogh@post.tele.dk

Forskningsartikler i Munkiana

Artikler, der ønskes optaget som forskningsartikler, vil blive underkastet fagfællebedømmelse (peer review) efter den standard, som traditionelt gælder i det internationale forskningmiljø, således som det er beskrevet på Forskningsministeriets web-site. Artikler, der er optaget i Munkiana på denne måde, bliver specielt markeret som forskningsartikler.
Professor emeritus Mogens Pahuus, Aalborg Universitet, har redaktionsansvaret for forskningsartiklerne i Munikana – herunder for ledelsen af review-processen.

Bliv medlem af Kaj Munk Selskabet

Årskontingentet for medlemskab af Kaj Munk Selskabet er 175 kr. (fra 1/1 2018 200 kr.) (hvilket også dækker abonnement på Munkiana). Biblioteker og organisationer kan tegne abonnement på Munkiana for 175 kr. (fra 1/1 2018 200 kr.)

Indbetaling kan ske:

* på indbetalingskort type 73, nr. 89402859 (også i netbank).
* via netbank til Lån & Spar Bank reg. nr. 0400, konto nr. 4011 7927 88.
* fra udlandet til Lån & Spar Bank via IBAN-nr.: DK04 0400 4011 7927 88 (BIC-kode: LOSADKKK).

Husk at skrive navn og adresse i meddelelse til modtager.

Ekstranumre af bladet Munkiana (fra og med nr. 37) kan bestilles ved henvendelse til kassereren (se side 2). Pris pr. eksemplar er 25 kr. Mindste ordre tre stk.

Kaj Munk Selskabet har CVR-nr. 30862392 og P-nr. 1013643241.

Seminar i Vedersø om Kaj Munks eftermæle d. 28/10 2017

Få danskere har i den grad delt vandene som digterpræsten Kaj Munk. Det gælder både før og efter sin død for de tyske kugler i januar 1944. For mange var han dén helt, som de fleste ikke turde være, og for andre var han en skummel antidemokrat. Sågar døden selv er genstand for debat; opsøgte han den selv, ville han være martyr, eller var det pligten, der drev ham til ikke at stikke af?

Det er spørgsmål som disse, vores mini-seminar drejer sig om, belyst ved **to foredrag**:

- Pastor Ricardt Riis diskuterer **martyriet**.
- Lektor Jens Kristian Lings diskuterer Kaj Munks **eftermæle**.

Tid og sted: **lørdag den 28. oktober, fra 13.00-15.15** (frokost mulig 12-13 ved særlig tilmelding) i **Kaj Munks Præstegård i Vedersø**, Vesterhavsvej 7a, 6990 Ulfborg.

Pris: **200,- kr.** ved **tilmelding** til Ringkøbing-Skjern Museum, **kmp@levendehistorie.dk**, telefonisk på 97 36 23 43 eller 250.- kr ved døren. I emnefeltet på e-mail skrives: Kaj Munk Seminar.
Der er mulighed for at **bestille frokost** bestående af sandwich og kaffe for 70 kr. Bestillingen foregår også på **kmp@levendehistorie.dk** og i emnefeltet skrives: Kaj Munk Seminar og frokost.

Arrangører: Kaj Munk Selskabet og Kaj Munks Præstegård i Vedersø i samarbejde med Ringkøbing-Skjern Museum.

Forsiden: Brian Hjulmann i rollen som Kaj Munk i skuespillet "Martyren Munk" på *Det Flydende Teater*, på Furesøen, derefter Danmarksturné, 24. og 25. august Vedersø Præstegård.
Se www.detflydendeteater.dk for yderligere information om tider og steder. Manuskriptforfatter: Hassan Preisler, instruktør: Pelle Nordhøj Kann. (Foto: Per Morten Abrahamsen).

Indholdsfortegnelse

Kaj Munk Selskabet:
Seminar i Vedersø om Kaj Munks eftermæle 3

Peter Øhrstrøm:
Om dette nummer 5

Knud Erik Andersen:
Nye pædagogiske tiltag i Præstegården 6

Ricardt Riis:
Kunstner eller historiker 7

Søren Daugbjerg & Svend Aage Nielsen:
Hilsen og tak til Jørgen Albretsen 10

Boganmeldelser:

Marc Auchet: Ricardt Riis' bog om Kaj Munks skuespil *Fra Tidehvervet*.
Anmeldelse af: Ricardt Riis: *Mennesket, robot eller person?* 11

Lars Christensen: Mellem diktatur og demokrati.
Anmeldelse af: Jon Høgh: *Kaj Munks Inferno* 15

Forskningsartikler:

Christian Grund Sørensen:
Kaj Munk – Modernitetens prædikant: Nye spor 20

Knud Erik Andersen:
nb.no/nbsok 32

Aage Jørgensen:
Kaj Munk-litteratur 2010-2017 44

Søren Dosenrode:
Formandens beretning for 2016, afgivet i Vedersø den 14. januar 2017 50

Jørgen Albretsen:
Referat af generalforsamlingen 54

Om dette nummer

Af Peter Øhrstrøm

Kaj Munk er stadig aktuel i teatret. Det er tilsyneladende først og fremmest martyr-tanken, der interesserer. Ricardt Riis kommenterer i dette nummer operaen, "Martyriet", som Vilhelm Topsøe og John Frandsen har leveret tekst til og musik til, og som blev opført på Det kongelige Teater, Takkelloftet, i begyndelsen af februar i år.

Senere på året har *Det Flydende Teater* opført skuespillet "Martyren Munk", af dramatikeren Hassan Preisler instrueret af Pelle Nordhøj Kann. Stykket har fået meget fine anmeldelser. F. eks. gav Kathrine Maria Amann i *Kristeligt Dagblad* stykket 5 stjerner og skrev bl.a. følgende:

> Der er skåret en hæl og klippet en tå for at få enderne til at mødes. Ikke desto mindre er "Martyren Munk" voldsomt vedkommende i en tid, hvor fædreland og fællesskab udfordres. Det er en ikke ukontroversiel nationalisme sat i scene – og til debat. For Munks martyrium minder os om, at visse ting er værd at kæmpe for.

Det er klart, at stykket ikke endegyldigt kan afgøre, om det er rimeligt at karakterisere Kaj Munk som martyr i traditionel kristen forstand. Det vil givetvis fortsat være til debat. Men det er klart, at denne dramatisering har betydet, at der igen i Danmark er blevet stillet skarpt på betydningen af Kaj Munks liv og værk. Vi benytter i dette nummer som illustrationer (bl.a. på forsiden) pressefotos fra denne forestilling i *Det Flydende Teater*.

Nærværende nummer indeholder i øvrigt en kort beskrivelse af en række nye pædagogiske tiltag i Kaj Munks Præstegård i Vedersø.

Endvidere bringes to anmeldelser. Marc Auchet anmelder Ricardt Riis' nylige bog, *Mennesket, robot eller person?*, der handler om Munks drama *Fra Tidehvervet*, og Lars Christensen anmelder Jon Høghs *Kaj Munks Inferno*.

Dette Munkiana rummer to forsknings-artikler: første del af Christian Grund Sørensens introduktion til Munks prædikener og Knud Erik Andersens analyse af den norske modtagelse af Munks værker.

I *Munkiana* nr. 43 fra 2010 bragte vi Aage Jørgensens bibliografi "Kaj Munk – nogle litteraturhenvisninger", sluttende med 2009. Siden er der heldigvis kommet mange nye publikationer om Kaj Munks liv og virke. Det er derfor oplagt i dette *Munkiana* at bringe en ajourføring af denne udmærkede bibliografi, dækkende årene 2010-7.

Ydermere indeholder dette nummer en indbydelse til seminar i Vedersø lørdag d. 28. oktober (se side 3) samt en stor tak til Jørgen Albretsen for en meget betydelig indsats for *Munkiana* gennem en længere årrække.

Endelig bringes formandens beretning og et referat fra årets generalforsamling i Kaj Munk Selskabet, som blev afholdt i Vedersø lørdag d. 14. januar, 2017.

Nye pædagogiske tiltag i Præstegården

Af Knud Erik Andersen[1]

En række pædagogiske tiltag er undervejs i Vedersø Præstegård; aktiviteter, der henvender sig til både unge og ældre. Bag de nye tiltag står en arbejdsgruppe bestående af René Hankelbjerg, cand. mag. i historie og ansat ved Ringkøbing-Skjern Museum, Jon Høgh, tidligere lærer og aktiv i vores forening og Knud Erik Andersen, cand.pæd. og ph.d., Kaj Munk Forskningscentret.

Hvad er det så for nye tiltag?

Aktivitetskort

Alle unge fra ca. 14 år får udleveret et kort med en række spørgsmål, som de skal finde ud af. Spørgsmål, der kan besvares ved at bevæge sig rundt i Præstegården, læse teksten på plancherne etc. Når spørgsmålene er besvaret kan eleverne på Præstegårdens hjemmeside tjekke, om de har svaret korrekt – eller kontakte receptionen og få kontrolleret de afgivne svar. – Måske skal der tænkes i en lille præmie blandt afleverede svarkort, fx 1-2 præmier hver måned.

Kajmunk.aau.dk

Alle besøgende får mulighed for på stedet, dvs. i Præstegården, at søge i *Studieudgaven*, som Kaj Munk Forskningscentret står bag. Et skilt skal 'lokke' besøgende hen til *Studieudgaven*, hvor der vil ligge en lille folder, der introducerer i brugen af samme – lige som der vil være mulighed for personlig vejledning, hvis der er brug for det. Alt for mange kender ikke *Studieudgaven*, så det er vores håb, at mødet på stedet med *Studieudgaven* giver mod på senere i hjemmet eller på skolen at gentage forsøget. *Studieudgaven* eller *kajmunk.aau.dk* er en 'guldgrube' for den, der vil arbejde med Kaj Munks prædikener, lyrik, prosa, journalistik m.m. Søgefunktionen giver mulighed for at søge på enkeltord og kombinationer af ord. Tekster kan udskrives og tages med hjem mod en mindre betaling.

Det er ikke mindst forventningen, at mange undervisere vil kunne have glæde af at kende *Studieudgaven* og tage den i brug i skolen eller på gymnasiet. Også oplagt for forskere, ja, alle der interesserer sig for Kaj Munk.

Tre store digterpræster

Digterpræsterne Grundtvig, Blicher og Munk er navne, som det er oplagt at lade eleverne møde i skolens overbygning. Det hjælper et 'grydefærdigt' undervisningsforslag på, idet der hen på sommeren vil ligge et sådant på Præstegårdens hjemmeside.

Jon Høgh er hovedforfatter bag et større undervisningsforslag, som fra 1. august forventes at ligge klar til brug. Her finder lærere og elever en grundtekst, der fortæller om de enkelte digtere; opgaver og tekster er der selvfølgelig også. Lige til at undersøge nærmere. En sag på i alt ca. 40 sider.

En folder om Præstegårdens have

René Hankelbjerg, der ud over at være historiker også er naturvejleder, er hovedforfatter til en meget flot pjece, der lægger op til en lille spadseretur i haven. Her 'føres' man rundt og med

1 Knud Erik Andersen er cand.pæd. og ph.d.. Han er tilknyttet Kaj Munk Forskningscentret ved Aalborg Universitet.

pjecen i hånden bliver man klog på, hvad der møder én i haven – kanalen, særlige træer og buske, den blå anemone osv. I godt vejr oplagt at tage i brug, hvis der er tid og kræfter til en lille tur rundt i haven. Det er forventningen, at ikke mindst mange 60+ vil sætte pris på pjecen – og turen i haven.

Haven ved Præstegården er altid et besøg værd, uafhængigt af årstiderne. Nu endnu mere med de i artiklen beskrevne nye tiltag. Her i foråret med dejligt solskin og flaget hejst, 5. maj 2017. (Foto: Jørgen Albretsen)

Naturløb

Den nære omegn, haven og søen, er oplagt at undersøge nærmere. Et naturløb, der har konfirmandgruppen og tilsvarende alderstrin som målgruppe, er under udarbejdelse. Et løb på ca. 4 km af en lille times varighed i et raskt tempo, der giver kendskab til naturen og på samme tid en viden om præsten og jægeren Kaj Munk.

Det er vores erfaring, at for målgruppen kan det være rigtig godt at supplere besøget i Præstegården med en række aktiviteter, der udfordrer fysisk – undersøgende 'spejder-pædagogik' om man vil. Med René Hankelbjerg som hovedforfatter venter der et pædagogisk tiltag, som forhåbentlig mange elever, konfirmander, lærere og præster vil finde interessant.

Kunstner eller historiker

Af Ricardt Riis

Vilhelm Topsøe fik for nogle år siden et skuespil om Kaj Munk opført på Odense Teater. Nu i år har han skrevet teksten til en opera, der hedder "Martyriet". John Frandsen har komponeret musikken. Operaen blev opført på Det kongelige Teater, Takkelloftet, i begyndelsen af februar i år.

I en artikel i *Berlingske* den 27-1 påberåber Topsøe sig kunstnerens frihed til at skabe sig en figur, som hans kunstnersjæl ønsker det, også selv om der er tale om en historisk person. Han nævner selv, at Kaj Munk gjorde det samme med sin Grundtvig-figur i skuespillet *Egelykke*. Og det er jo sandt nok.

Og hvis Topsøe lod det blive ved det, ville der såmænd ikke være grund til klage. Heller ikke klage over, at Topsøe lader sin Kaj Munk direkte ønske sig martyrdøden. Hvordan Topsøe så i skuespillet får tingene til at gå op, bliver godt nok lidt af en gåde, for han lader Munk sige: "Man kan ikke gøre sig selv til martyr, det kan kun Gud", men vil vist alligevel mene, at Munks død skal opfattes som en martyrdød. Men altså, alt sådant ligger inde under den kunstneriske frihed, og det vil jeg her undlade at klage over.

Men når han i *Kristeligt Dagblad* den 1-2 hævder, at den figur, han i sin kunstneriske fantasi har skabt, er identisk med den historiske Kaj Munk, så lægger han sin kunstner-kasket fra sig og tager en historiker-kasket på. Og så

er der grund til klage. Så er spørgsmålet ikke længere, om operaen er et stort kunstværk – noget, man kun kan udtale sig om, hvis man har overværet den – nej, nu drejer det sig om, hvad der er den historiske sandhed om Kaj Munk. Og det, der kan tillades kunstneren: at lade historiske personer tildanne efter behag, det kan på ingen måde tillades historikeren.

Så må det siges så kraftigt det kan: Det er og bliver en skrøne, at Kaj Munk ønskede sig martyrdøden. Han elskede livet, som alle andre. Men han vidste også, at det, han følte sig forpligtet til at sige og skrive, kunne blive farligt. Og når han i prædikenen nytårsdag 1944 kunne sige, at han ikke har lagt sig til ro uden at tænke: "Kommer de efter dig i nat?", skyldes det ikke en særlig profetisk evne til at se ind i fremtiden og slet ikke et hemmeligt ønske om at blive martyr, som Topsøe tillægger ham – Munk fortsætter jo med at sige, at den tanke ikke er rar for den, der elsker kone og børn – nej, så skyldes det, at han vil have påpeget, at alle danskere står lige: de rige folk i Vedersø, der godvilligt hjælper tyskerne, må give afkald på en vis indtjening, han må leve med den angst, hans udsatte stilling giver ham.

Dog må jeg indrømme, at denne skrøne kan føres tilbage til Niels Nøjgaards Munk-biografi *Ordets Dyst og Daad.* Ikke således, at Nøjgaard *hævder*, at Munk ønskede martyrdøden, men således, at han *antyder* det. På side 378 skriver han f.eks.:

> I Virkeligheden skete der for hans Person dét den niende April, at Udsigten aabnede sig til det Sted, hele hans Liv var lagt op til at naa: Golgatha.

Er dette, at hans liv var lagt op til at nå Golgatha, noget, Munk selv mener, eller er det en tolkning, Nøjgaard lægger ned over begivenhederne? Se, det bliver ikke klart, og det er just udtalelser som disse, der har medvirket til, at omtalte skrøne er ganske svær at aflive. Et andet sted, side 415-6, skriver Nøjgaard:

> Han [dvs. Kaj Munk, RR] overdrev med Vilje for at skaffe sig Gehør, og det er en Kendsgerning, at hvor meget eller lidt det danske Publium gennem Aarene fik fat i det, han vilde med al sit Spræl – de færreste opfattede vel stort andet end Sprællet – saa havde han naaet af skaffe sig den Opmærksomhed, som betingede den enestaaende Virkning i Danmark og i Norden og videre ud af hans afgørende Indsats: Døden.

Igen er spørgsmålet: Munk eller Nøjgaard? Det er jo sandt, at Munks død fik en enestående virkning i Danmark. Men det næsten mere end antydes, at Munk selv havde den hensigt med sit "spræl" at få sin forventede død til at få enestående virkning. Og det er vel alligevel at tillægge Munk for store profetiske gaver. Og altså også at tillægge ham en dødsdrift eller et martyrønske, som han på ingen måde havde.

Først da regeringen "gik fra borde" den 29. august 1943, kunne der blive tale om dødsstraf. Følgerigtigt skriver Kaj Munk da også til Arnold Busck op til udgivelsen af *Niels Ebbesen*, at han betinger sig 10.000 kr. i forskud, og føjer til, at dette store beløb skyldes, at han måske bliver jaget fra embedet[1].

1 Dosenrode, S. m.fl. (red.). *Kaj Munk og Teologien*, Nyt Nordisk Forlag, side 121.

Det var reaktioner i den størrelsesorden, man forventede. Hvilket Nøjgaard, som så mange andre lige efter krigen, havde glemt.

Dog, dette er kun den første historiske fejltagelse, Topsøe skal have afleveret. Han har en anden også. Han vil mene, at han ved at trænge ind bag hjernekassen i sin Munk-figur kan opdage visse fællestræk mellem Munk og nutidens muslimske selvmordsbombemænd; begge er nemlig religiøse fanatikere.

Bemærk udtrykket "religiøse fanatikere"! Under den rubrik kan man anbringe både kristne og muslimske fanatikere. Men kristendom og islam siger jo ikke det samme. En kristen martyr er én, der bliver slået ihjel, fordi han er tro mod sandheden, en muslimsk martyr er én, der aktivt slår andre ihjel, før han selv dør. En himmelvid forskel altså. Så stor er forskellen, at det er meget svært, for ikke at sige umuligt, at se, at de i psykologisk henseende har noget tilfælles; er f.eks. den kristne martyr fanatiker, blot fordi han holder fast ved sandheden? Var Luther fanatiker, fordi han ikke flygtede, men drog til Worms, selv om han vidste, at sandsynligheden for, at han kom levende derfra, var lille. Men det er altså, hvad historikeren Vilhelm Topsøe mener.

Det samme gør Tine Topsøe, som har instrueret operaen. I et interview i *Kristeligt Dagblad* den 31-1 siger hun ganske vist, at man må skelne benhårdt mellem Kaj Munks martyrium og de martyrier, der fylder medierne i dag. Javist, det må man. Men de to Topsøer gør jo det stik modsatte. I foromtalen og i interview'ene lader man i hvert fald tydeligt skinne igennem, at de ved at trænge ind til Kaj Munks martyrium (altså det historisk set falske martyrium, som de tillægger ham) lærer noget om nutidens fanatikere. Man er vist nødt til at drage den slutning, at den "benhårde" forskel mellem muslimsk og kristen martyrforståelse hos dem lider af et stærkt anfald af knogleskørhed.

Likvideringen af Kaj Munk. Fra Det Flydende Teaters *opførelse af skuespillet "Martyren Munk". Skuespillerne Lise Lauenblad, Brian Hjulmann og Ene Øster Bendtsen, i baggrunden Marie Louise von Bülow. (Foto: Per Morten Abrahamsen)*

Hilsen og tak til Jørgen Albretsen

Grundet de kommende ændringer omkring Kaj Munk Forskningscentret finder vi, som brugere af centrets arkiv og som forfattere til artikler i *Munkiana*, at der er anledning til at bringe en stor tak til den mangeårige daglige leder og akademiske medarbejder, cand.scient. Jørgen Albretsen.

Jørgen Albretsen.
(Foto: Per Rasmussen)

Jørgen har med stor viden, humor og venlighed besvaret vores mange forespørgsler, søgt, fundet, kopieret og sendt det ønskede, og tit mere end det, når han fandt andet materiale der korresponderede med det, vi arbejdede med.

Når forskningscentrets arkiv fik spørgsmål, som Jørgen mente, vi kunne svare på, når personer henvendte sig med nye oplysninger, billeder eller andre arkivalier med forbindelse til vores Kaj Munk-forskning, virkede Jørgen som forbindelsesled og formidlede kontakt til de pågældende. Noget som sikkert mange af Kaj Munk Forskningscentrets "kunder" har oplevet på samme eller lignende måde.

Med hensyn til artikler i *Munkiana* og udgivelse af vores Munk-bøger har Jørgen ligeledes været til stor hjælp som vejleder, som tilrettelægger, kritiker og formidler overfor Aalborg Universitetsforlag. Jørgens hjælpsomhed rækker langt ud over, hvad man normalt forventer fra en sådan institutions medarbejder.

Vi er ikke lykkelige over den skæbne, der nu overgår Kaj Munk Forskningscentret. Men vi sender en stor tak til Jørgen Albretsen for 10 års godt samarbejde, og for det venskab det gennem årene har udviklet sig til. Vi ønsker dig, Jørgen, held og lykke med dit nye arbejde.

Søren Daugbjerg og Svend Aage Nielsen.
Brandstrup, Vedersø Klit, april 2017.

Ovenstående hilsen har redaktionens fulde tilslutning. Der er grund til at sige Jørgen Albretsen mange tak for en meget betydningsfuld indsats i Kaj Munk Forskningscentret ved Aalborg Universitet og som ihærdig medarbejder på Munkiana. *Hans arbejde har haft stor betydning både for centret og for tidsskriftet. Der er desværre ikke længere økonomi til en daglig bemanding af centret, og Jørgen Albretsen har heldigvis fundet ansættelse ved Københavns Universitet i et andet projekt. Vi ønsker ham alt godt fremover.*

Redaktionen

Boganmeldelse

Ricardt Riis' bog om Kaj Munks skuespil *Fra Tidehvervet*

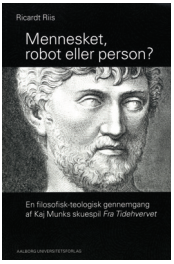

Mennesket, robot eller person?

Af Ricardt Riis. Aalborg Universitetsforlag. 2016. 214 sider, 250 kr.

Af Marc Auchet

Med sit nyeste bidrag til Kaj Munk-forskningen har Ricardt Riis leveret et nyt bevis på, at det kildemateriale, Kaj Munk Forskningscentret råder over, kan være til uvurderlig hjælp for dem, som ikke lader sig imponere af de gængse opfattelser af Vedersøpræstens betydning og ønsker at bore dybere end man hidindtil har gjort.

I løbet af Kaj Munk Forskningscentrets tolvårige historie har Riis deltaget aktivt i dets aktiviteter og været en af de flittigste bidragydere til *Munkiana*. Han har desuden helt fra begyndelsen af givet tydeligt til kende, at han agtede at forny det stof, han ville beskæftige sig med. Og det er lykkedes ham i en ikke ubetydelig grad. Lad det være sagt med det samme, at det nye produkt fra Riis' pen udmærker sig med den samme akademiske lødighed, som hans læsere kender fra hans tidligere analyser af flere af Kaj Munks dramaer, ikke mindst *Kærlighed* og *Ordet.*

Ved flere anledninger men specielt i *Et spark til himlens dør*, *en teologisk gennemgang af "Ordet" og skuespillets sammenhæng med "En Almanakhistorie"*, udgivet i 2013, gav han utvetydigt udtryk for, at han var utilfreds med de resultater, den hidtidige forskning var kommet til og han efterlyste fordomsfrie analyser. Mht. *Ordet* mente han til og med, at alle tolkninger, der indtil i dag er dukket frem, har "cementeret forskellige opfattelser, godt hjulpet på vej af den helteglorie, der lige efter krigen svævede over Kaj Munks hoved", og intentionen med hans afhandling var – om muligt – at "hugge op … al denne cement – for ikke at sige beton". På det tidspunkt mente han nok, at det var en håbløs opgave, men den mere afbalancerede tone, han bruger i sin nye bog, kan forstås som et tegn på, at han har forsonet sig med, at man som forsker simpelthen skal "kaste sit brød på vandet" og – hvis det arbejde man har gjort, lever op til de normale kvalitetskrav – så vil man "finde det igen" efter mere eller mindre lang tid. Det er forskningens grundvilkår. Om en sådan erkendelse vidner i hvert fald hans konklusion: "Hvorom alting er, nu er både de hidtidige og denne nærværende tolkning lagt frem til læserens behagelige overvejelse." Men når alt dette er sagt, har man grund til at understrege, at Kaj Munk-forskningen har en lang og lys fremtid foran sig, hvis man – som Ricardt Riis – ikke lader sig afskrække af traditionens "betonlag". Kaj Munk var nok ikke helt sådan, som man sædvanligvis har troet. Man må nok regne med en del overraskelser og når tiden er inde, vil nok en eller anden skrive en ny skelsættende biografi af Kaj Munk, som på mange punkter vil korrigere det indtryk, flere generationer har dannet sig ved at læse

Niels Nøjgaards *Ordets Dyst og Daad*, en bog der blev udgivet for mere end 70 år siden.

Kaj Munks teologi eller mangel på samme har i den senere tid vakt flere teologers opmærksomhed, og en af dem er Ricardt Riis. Der er ingen tvivl om, at denne interesse er fuldt ud berettiget. Ikke mindst med tanke på Munks trosforhold i anden del af 20'erne og begyndelsen af 30'erne, en periode, hvor grundtonen i hans produktion ikke er den samme som i de kendte prædikensamlinger fra besættelsestiden. Riis har ret, når han i *Et spark til himlens dør* understreger, at man lige efter krigen i *Ordet* så "stor kunst og god kristen forkyndelse" og at "Munk på det tidspunkt havde urørlighedsstatus". Denne situation forblev stort set – i hvert fald i kristne kredse – uændret i længere tid. Det er derfor nødvendigt at minde om, at Munk allerede i 1926, ca. et år efter *Ordet*, skrev *I Brændingen*, hvis hovedperson er en gudsfornægter, som ligner Georg Brandes meget, og samme år *Kærlighed*, som har oplagte selvbiografiske træk og fokuserer på en agnostisk præsts forhold til en gift kvinde. Lige præcis i den samme periode, i 1928, blev også *Fra Tidehvervet* skrevet, med Lucrets, en fritænker, som hovedskikkelse. Kaj Munks brevveksling med vennen Niels Nøjgaard og de samtaler Drewsen Christensen, en præstekollega fra Vestjylland, i flere bøger refererer til, vidner om, at Munk i disse år gennemgik en vedvarende og til tider voldsom religiøs krise. Dette har den hidtidige forskning efter mit skøn ikke tilstrækkeligt belyst. Med sin nye bog yder Riis et betydeligt bidrag til et bedre kendskab til denne periode af Munks liv. Han er teolog, og det er ud fra denne synsvinkel, han læser og fortolker Kaj Munks teater.

Læseren skal derfor være klar over, at *Mennesket, robot eller person?* tilbyder en "filosofisk-teologisk gennemgang" af skuespillet *Fra Tidehvervet*. Riis indrømmer selv, at han ikke er kvalificeret til at udtale sig om stykkets sceniske værdi. Det er ikke noget nemt læsestof, men som akademisk præstation vækker bogen respekt.

Som et tydeligt tegn på, at han bedømmer Kaj Munks teater teologisk og desuden gerne holder sig uden for den slagne vej, vurderer Ricardt Riis *Ordet*, Kaj Munks kendteste drama, som et "dårligt skuespil", medens han "nærmest hæver [*Fra Tidehvervet*] til skyerne" og betragter dette næsten fuldstændig ukendte stykke som "et overordentligt frugtbart teologisk dokument", "noget af det bedste, Kaj Munk har skrevet", ja, til og med "det bedste, han har skrevet i teologisk henseende".

Som ikke-teolog har jeg grund til at afstå fra en kritisk analyse af bogen som "filosofisk-teologisk gennemgang", men jeg kan nemt tilslutte mig Riis' udtalelse om, at hvis *Fra Tidehvervet* var blevet offentliggjort dengang, ville det have været "et vægtigt indlæg i den livsanskuelsesdebat, der førtes herhjemme i tyverne". Ved siden af Lucrets har Kaj Munk benyttet flere kulturpersonligheder – Georg Brandes, Holberg, Oehlenschläger, Grundtvig, Christopher Bruun (i et ufuldendt skuespil) og Johannes Ewald – som hovedskikkelser i en række dramaer og enaktere.

Men det er kun i *Fra Tidehvervet,* man finder en eksplicit og vidtfavnende filosofisk diskussion. Den går som en rød tråd gennem skuespillets fem akter. Riis understreger med rette, at man sædvanligvis betragter Munk som en hurtigskriver, en forfatter, der ikke var i stand til at fordybe sig i et krævende emne. Men her har vi et tydeligt eksempel på det modsatte. "… man er næsten nødt til at forestille sig, at Munk har læst Lucrets og det hele Lucrets."

Ricardt Riis' analyse har både dybde og bredde og han underbygger sine påstande med mange overbevisende citater og henvisninger. Han har et bredt kendskab til Munks forfatterskab og sætter *Fra Tidehvervet* i perspektiv, idet han bl.a. refererer til *I Brændingen* og Richelieu-stykket, *Kardinalen og Kongen*, et andet – bortset fra 1. akt – næsten ukendt skuespil. Han har desuden gennempløjet Lucrets' digt *De rerum natura* i originalteksten, og flittigt brugt sekundærlitteraturen. Navne som Oluf Thomsen, Georg Brandes, Ibsen, Kierkegaard og Løgstrup m.fl. er med i hans litteraturliste.

Som allerede påpeget er en af Riis' stærke sider, at han kender det relevante kildemateriale og gerne argumenterer ud fra utrykte dokumenter, breve, manuskripter eller kladder. Det var allerede tilfældet i hans bog om *Ordet*, hvis titel, *Et spark til himlens dør*, sammenfatter hans opfattelse af budskabet i mirakelstykket, men i virkeligheden er et citat fra et hidtil upåagtet brev, Kaj Munk skrev i februar 1932. Det er igen et utrykt brev, der oven i købet aldrig blev afsendt, der vakte hans interesse for skuespillet om Lucrets. Han tillægger dette brev stor værdi pga. den overmåde rosende tone Munk bruger, når han omtaler *Fra Tidehvervet*. "Jeg er jo nu sikker paa, at større Værk end dette … har Verden ikke modtaget paa Karakterdramaets Omraade siden min store Ven Shakespeare eller dog min unge Ven Ibsens Dage …" Når man læser dette, genkender man den let ironiske tone Munk ofte har brugt i lignende tilfælde. Et andet i denne henseende overbevisende eksempel er den højstemte tone, der præger avisartiklen "Den sidste lyse Nat" (1938). I denne velskrevne tekst påstår Munk at "dette lille Maleri" faktisk er det bedste, han nogen sinde har skrevet. "Havde jeg slet ikke udrettet andet her i Verden, bare dette, saa havde jeg dog udrettet nok." Han mente til og med, at det var "nok til at give et Liv Mening". I sin indledning, i et afsnit der hedder "Kaj Munks arbejdsmetode", peger Riis med rette på, at denne voldsomme begejstring fremkom, når Munk var grebet af inspirationen. Der er således grund til tage Munks fremhævelse af *Fra Tidehvervet* i det omtalte brev med visse forbehold, men det var et heldigt træf, at Riis stødte på dette dokument.

Afslutningsvis vil jeg gerne hæfte mig ved stykkets sidste scene. Ricardt Riis gør meget ud af det, han kalder "slutningstableauet", og det har han ret i. Det drejer sig som bekendt om et diende barn. Hovedpersonen, Titus alias Lucrets, kommer til følgende konklusion:

> *Men naar den Trang til at knæle, der skjult i hvert Hjerte sig rører,/ kræver sin Ret, skal et Billed, som eneste levende Guddom,/ Mandens Tilbedelse værdig, staa mildt mellem*

Blomster paa Altret:/ Kvinden, der midt i sin Ungdom staar med sit Smaabarn paa Armen.

Det er vigtigt at lægge mærke til, at Titus i dette øjeblik ligger med hovedet i sin kones skød og indtager selv den samme stilling som en diende dreng.

Der taager noget sært og lifligt for mig,/ som her jeg ligger Slummeren saa nær/ og ser op i to Øjnes Smil, der lyser/ mod mig med samme Varmes skær som dengang.

Jeg vil mene, at meget taler for, at dette tableau – denne vision – forherliger kvinden, hvis opgave er at føde børn. Riis spekulerer på, hvorfor Munk kalder Charitas skød "Hovedpandestedet" (et andet navn for Golgatahøjen). Med lidt dristighed vil jeg spørge, om det muligvis kunne henvise til den livsfare, en fødende kvinde befinder sig i. Jeg kender intet forfatterskab, hvor der er så mange gravide kvinder og (små)børn som i Munks. Og det arketypiske billede af en kvinde med sit lille barn på armen forekommer så ofte i hans produktion, både i hans dramatik, lyrik, journalistik og hans prædikener, at det skal betragtes som et centralt element i hans indre univers, som jeg har søgt at påvise i *De lollandske stjerner*. Der er ligefrem grund til at tale om en dyrkelse af Jesu mor hos *En Idealist*s forfatter, og hun er indbegrebet af livet og kærligheden.

I det berømte fiktive interview, hvor han fortæller, at han ikke ved, hvor han har sig selv, tilføjer Munk meget betegnende, at han "er kun een Ting, nemlig Livets Mand, vi kan også sige religiøs". For ham at se var evangeliet "Livsudfoldelsens religion". Og det sidste ord i skuespillet *Ordet* er "Livet". I løbet af stykket tørner flere livssyn sammen, grundtvigianismen, indre mission, den lutherske kirke og scientismen, men det er det nøgne liv knyttet til kærligheden, der til sidst sejrer over alle disse åndsretninger.

Jeg går et skridt videre og citerer nogle vers fra et digt skrevet af Kaj Munk i begyndelsen af hans teologistudium:

Døren i Forstandens Fængsel/ af sit Hængsel/ løfter jeg og stormer ud./ Bort fra det bevistes Stængsel/ bærer Følelsernes Trængsel/ i min Længsel/ mig mod Kærlighedens Gud.

Mon ikke det er noget lignende – en befrielse fra forstandens favntag – Munks Lucrets til sidst oplever?

Jeg vil ikke nægte værdien af Riis' filosofisk-teologiske overvejelser, men som en flittig Kaj Munk-læser genkender jeg i slutvisionen i *Fra Tidehvervet* et symbolsk motiv, hvis betydning var afgørende for Munk. Jeg indrømmer, at denne lidt dristige fortolkning kan opfattes som en "forfærdelig forenkling", men i så fald vil jeg spøgefuldt sige som Munk i et brev, han skrev i sin ungdom: "Det, jeg har skrevet her, er ikke absolut rigtigt, men lige saa absolut rigtigt som det modsatte. Altsaa et Standpunkt værd."

Der er ingen tvivl om, at Ricardt Riis' nye bog om Kaj Munk fortjener at blive læst, og at den beriger Kaj Munk-forskningen med et værdifuldt bidrag. Hans dybtgående analyse bringer ny indsigt og viser, at der er plads for nye landvindinger. Dette lover godt for fremtiden.

Boganmeldelse

Mellem diktatur og demokrati

Kaj Munks Inferno

Af Jon Høgh. Bollerup Boghandels Forlag. 2016. 82 sider, 150 kr.

Af Lars Christensen, ph.d. i historie

Jon Høgh har i bogen *Kaj Munks Inferno* fremdraget en række centrale tekster af Kaj Munk i deres helhed eller i uddrag og kommenteret dem. Formålet er (s. 5), "at påvise, hvordan den diktatorhengivne Kaj Munk igennem årene skiftede standpunkt og blev til demokratiets og folkestyrets Kaj Munk."

Årene er i praksis især 1933-43, hvor Munk var en flittig skribent i en række dagblade, især *Jyllands-Posten*, men også *Nationaltidende*, *Berlingske Tidende*, *Kristeligt Dagblad*, *Dagens Nyheder* og andre. Det er således primært Kaj Munks journalistiske virke, der dækkes og ikke dramaerne eller digtene. Der er da også nok at tage fat på, da Munk var uhyre flittig – ofte mod betaling – og havde en mening om alt fra kirkeliv og kultur over abort og jagt til demokrati og diktatur. I overensstemmelse med formålet er det de sidste emner, som Høgh behandler.

Blandt de fremdragne tekster er velkendte som rejsebrevene fra *Vedersø-Jerusalem Retur* (1934), det åbne brev til Mussolini (1938), Ollerup-talen (1940) og valgpjecen for Dansk Samling (1943). Det er således især de kontroversielle tekster, der er fremdraget, hvilket er ret naturligt. Jon Høgh kommer med gode forklaringer til de faktuelle ting i teksterne, som for nutidige læsere virker fremmede, men som for Kaj Munks læsere formentlig var selvfølgelige – og i hvert fald for Munk selv.

Høgh gør opmærksom på, at Kaj Munk trods sin åbenlyse beundring for den stærke mand og foragt for demokratiet fra begyndelsen kunne se svagheder ved diktaturerne. Kaj Munk mente, at det var bedre med koncentrationslejre og udrensninger end gadekampe og "det evige golde, besmudsende kævleri." (s. 19-20) Altså det parlamentariske demokrati. Men i betragtning af, at Hitler ville være som en gud, manglede der stadig meget i, at alt var godt. Og forfølgelsen af jøderne var Munk imod, om end han anerkendte, at hvis det var så stort et problem for nazisterne, kunne de jo sendes ud af landet. Munk vedblev længe med at tro, at jødeforfølgelsen især skyldtes andre end Hitler, f.eks. Goebbels, men det var som bekendt en fejlvurdering.

Man får et udmærket overblik over, hvordan Kaj Munk langsomt rykker fra beundring for Hitler og især Mussolini til at se deres uhæmmede og ugudelige magtstræb. Dog kan man godt savne, at Høgh sætter en klar grænse for, at *lige her* skete det afgørende skifte. Men måske var der ikke et sådant klart punkt. Skal man alligevel vove pelsen, forekommer det denne anmelder, at Hitlers indmarch i Tjekkoslovakiet i marts 1939 udgjorde et sådant afgørende

brud: Herefter kunne Hitler aldrig igen blive et forbillede. "Magten har taget magten fra ham", skriver Munk fra Paris den 26. marts (s. 49). Nu var det ikke længere nok med Tyskland for tyskere i et storrige, som Munk fandt ganske rimelig, men en ekspansion, der gik ud over små lande, og hvor Munk meget klart så, at Danmark snart kunne stå for tur.

Kaj Munk slog mange knuder på sig selv for at forsvare diktatorernes fremfærd i midten af 30'erne. Mussolinis uprovokerede overfald på Abessinien forsvarede han med, at Italien også havde ret til kolonier, og at Mussolini dermed blot gjorde det samme, som alle andre stormagter havde gjort. Jon Høgh støtter tilsyneladende Munks imperialismekritik, som også udstillede et hykleri, fordi lande som Danmark levede godt af, at f.eks. England udnyttede kolonierne og dermed fik råd til at købe dansk smør.

Men det er ikke hele sagen, for Abessiniens suverænitet var garanteret af Folkeforbundet, som ikke eksisterede, da England og Frankrig fik deres kolonier. Folkeforbundet skulle netop beskytte svage lande mod overfald, hvorfor et uprovokeret angreb på et land skulle udløse militær hjælp fra de øvrige. Det var her ingen undskyldning, som Munk åbenbart mente, at den etiopiske kejser var en blodig tyran. Men Munk hånede ved samme lejlighed Folkeforbundet, fordi det "sidder og indøver en aftensang af Ingemann ved sit spinet." (s. 37)

Kaj Munk havde ret i at kritisere Folkeforbundet for dets handlingslammelse. Pacifisten P. Munch, den danske udenrigsminister, burde, som Munk skriver, "af sted med en bombe" (s. 37). Men Folkeforbundet var trods alt et forsøg på at skabe en kollektiv, til dels på demokrati bygget sikkerhed for suveræne lande. Når stormagterne ingen respekt har for de fælles spilleregler, er de intet værd, og det havde Hitler og Mussolini netop ikke.

Det fører over til nogle kommentarer til Kaj Munks syn på demokratiet, som ifølge Jon Høghs tese ændrede sig markant på de cirka ti år. Man kunne ønske, at Høgh havde medtaget et eksempel eller to på Munks foragt for især det danske demokrati i 1930'erne. For eksempel hans reportage fra en folketingsdebat i 1933, trykt som artiklen "Rigsdags-Teater" i *Jyllands-Posten* 2. april. Han havde overværet en debat på grund af et forslag om besparelser på Det kgl. Teater, besparelser han var imod. Han var selv til stede under den timelange debat, som han sammenlignede med en afspilning af den ene grammofonplade efter den anden, hvor man mest beskæftigede sig med, hvem der havde skylden for, at det var gået så galt. Til sidst kunne undervisningsminister Frederik Borgbjerg til dels fylde den ellers halvtomme sal:

> Pludselig slutter Ministeren af, man sunder sig, indser, at der er sagt meget, indser lidt senere, at der ingenting er sagt. Men nu er Tiden inde til det sidste Optrin, inden Tæppet gaar: Afstemningen. Det viser sig, at ingen har ladet sig overvælde af al den vældende Veltalenhed. Resultatet er nemlig det i Forvejen aftalte.

Kaj Munk havde kun ros til overs for "en enkelt menneskelig Stemme gennem Grammofonskrattet", en jyde, der ønskede tilskuddet til teatret nedsat på grund af krisen. "Havde han tillige foreslaaet Rigsdagens Afskaffelse […] var han forekommet endnu mere tillidvækkende." Munk savnede en handlekraftig minister, der kunne gøre noget drastisk, øge tilskuddet og sætte priserne ned, så arbejderne havde råd til at komme der.[1]

Kaj Munks skildring af debatten var morsom og respektløs og øgede næppe læsernes agtelse for de folkevalgte, hvilket naturligvis præcis var Munks hensigt. Men hvad han ikke skrev i artiklen, og læserne derfor måtte finde frem til ad anden vej, var rigsdagsdebattens sammenhæng: Den var en del af 3. behandlingen af finansloven den 24. marts, og derfor handlede debatten i sagens natur om meget andet end Det Kongelige Teater og varede til kl. 22.50. Selve afstemningen var en del af de mange afstemninger, som udgør en finanslovs hele, og disse var – i lighed med i dag – nøje aftalt på forhånd.[2] Der er ingen tvivl om Kaj Munks oprigtige modvilje mod det parlamentariske spil, og hans stil var i høj grad med til at puste til det, man i dag ville kalde politikerleden.

Denne manglende respekt for det parlamentariske demokrati i 1930'erne sluttede sig til mange andre på såvel højre- som venstrefløjen. Hans beundring for Stauning som en mulig stærk mand blev begrænset af, at Stauning bøjede sig for demokratiets spilleregler. Da Danmark blev besat den 9. april 1940, gav Kaj Munk i høj grad politikerne skylden. Men hele folket havde skyld, fordi det havde ladet politikerne føre en katastrofekurs. I Ollerup-talen udtrykte han sin modvilje mod både diktaturets udarten i magtmisbrug og demokratiets magtesløshed: "er det gaaet nogen værre end os – vi fik Hitler og beholdt Stauning." (s. 63)

Der var altså ikke meget demokrat over Kaj Munk i 1940, men hvornår var der så? I de første besættelsesår talte og skrev Munk meget for et forenet Norden, for et ægte folkestyre uden partier, men for alle danskere. Det vigtige var ikke styreformen, men at Danmark blev frit og enigt, mente han i november 1940. Munk talte om et "folkekongestyre" (s. 71), hvor man samlede sig om den regering, kongen havde udpeget, på betingelse af, at den førte dansk politik. For den meget kongetro Kaj Munk var det naturligt, at kongen skulle spille en betydelig rolle i landets styre. Her lå han på linje med mange andre på højrefløjen, men bestemt ikke med Socialdemokratiet eller Det Radikale Venstre, der ønskede en republik. Hvordan Kaj Munk forestillede sig, at man kunne forene hele folket under et stærkere kongedømme uden disse partier, blæser i vinden.

Jon Høgh påpeger med rette (s. 76), at der var noget forvirret over Kaj Munks politiske udtalelser i 1942-43. Han roste Knud Kristensen fra Venstre for at være Danmarks førende demokrat, skønt han var en del af den samlingsregering, som gradvist bøjede af for tyskerne, og skønt landbruget, med Knud Kristensens

1 *Jyllands-Posten*, 2. april 1933.
2 *Rigsdagstidende. Folketingstidende 1932-1933* II, spalte 4097-4163.

støtte, kollaborerede aktivt med tyskerne – og tjente godt på det. Formentlig var der adskillige Venstre-folk og tro Knud Kristensen-støtter blandt de sognebørn, som Kaj Munk nytårsdag 1944 i Vedersø kirke bebrejdede, at de solgte til tyskerne, og "uden bydende behov og af egen drift og valg forråder deres fædreland og kristendom af råddent pengebegær" (s. 80).

Og så støttede Kaj Munk altså Dansk Samling ved det besynderlige folketingsvalg i marts 1943. Ifølge Kaj Munk var det faktisk ikke et parti, men et udtryk for den folkebevægelse, som han ønskede for hele Danmark. Da det ikke gik Dansk Samling særlig godt – 2,2 pct. af stemmerne og tre mandater – bebrejdede Munk, næsten som en "rigtig" politiker, samarbejdspartierne og pressen for det beskedne resultat (s. 76).

Kaj Munk støttede altså i 1943 en folkebevægelse og et folkestyre, som det kom til udtryk gennem Dansk Samling. Men tydeligvis ikke det parlamentariske demokrati, som det udspillede sig på Christiansborg og blev udtrykt gennem partierne. Ifølge Dansk Samling-eksperten Henrik Lundbak var dette parti antiparlamentarisk og havde en autoritær tankegang, hvor man forestillede sig en stærk statsmagt samlet hos kongen med upartiske ministre omkring sig. Dertil en stærk betoning af det nationale og kristelige element.[3] Det var uden tvivl holdninger, der flugtede godt med Kaj Munks, men om det gjorde ham til fuldtonet demokrat, er vel mere tvivlsomt. Sammenhold om nationen, den danske kultur og forsvaret i et kristent fællesskab og med et samlet Norden som en fremtidsvision var kernepunkter for Kaj Munks nationalkonservative holdninger.

Hvis man skal – og det skal "man" vel i en anmeldelse – påpege nogle småting i Jon Høghs bog, hvor lidt afklaring kunne gøres behov, kan følgende nævnes: I den berømte (og berygtede) tilføjelse til rejsebrevene i 1934 om Danmark skrev Kaj Munk: "Har det tyske folk ikke selv ved sin seneste afstemning med uhyre flertal givet sig Hitler i vold?" Hertil svarer Jon Høgh polemisk: "Nej, det er ikke rigtigt, Kaj Munk." Men jo, det er for så vidt rigtigt. Som Høgh skriver, er tilføjelsen skrevet efter den gamle tyske præsident Hindenburgs død 2. august 1934. Den 19. august var der en folkeafstemning, om Hitler skulle have embedet som fører og rigskansler. 95,7 pct. af tyskerne stemte, af dem stemte de 89,9 pct. ja. Ifølge den engelske historiker, Ian Kershaw, var der ganske vist både valgtryk og manipulation, men valget afspejlede, "at det tyske folks helt store flertal bakkede op om Hitler, i vidt omfang med den største beundring."[4]

I begyndelsen af 1940 agiterede Munk for en fælles nordisk diktator, der skulle forhandle om neutral skibsfart og fred. Jon Høgh studser over dette (s. 59), for en rigtig diktator forhandler ikke med nogen som helst, for så er han jo ikke diktator. Det er en misforståelse

3 Lundbak, Henrik: *Staten stærk og folket frit. Dansk Samling mellem fascisme og modstandskamp 1936-47*. København 2001, s. 221-223, 234.

4 Kershaw, Ian: *Hitler. En biografi*. København 2008, s. 356. Jf. også Bullock, Alan: *Hitler. Tyrannen og Tyranniet.* Bind I. København 1958, s. 245.

af diktatorens muligheder. En diktator kan, hvis hans magt er tilstrækkeligt vel funderet, forhandle hvad som helst med hvem som helst. Det bedste – og værste – eksempel på det er vel aftalen mellem Hitler og Stalin fra august 1939, der delte Østeuropa og udløste 2. verdenskrig. Demokratier kan derimod have svært ved at indgå kompromisser med diktaturer, når man først har gejlet befolkningen op til at hade en fjende, men det er en anden snak.

Jon Høgh skriver, at han ikke kender redaktør på *Flensborg Avis* Viggo Laustens "forbrydelse", som førte til at han døde i tysk varetægt 2. maj 1940 (ikke 3. maj), hvorefter Munk skrev en hyldest til hans martyrium. Redaktørens forbrydelse var, at han blev trukket ind i en spionsag, hvor hans andel formentlig var meget lille, men som tysk statsborger havde han pligt til at angive dem, han vidste spionerede. Formentlig "i desperation over de konsekvenser for ham selv, for det danske mindretal og *Flensborg Avis*, en straffesag mod ham kunne få", hængte han sig selv i fængselscellen, skriver avisens historiker René Rasmussen.[5]

I Ollerup-talen sagde Munk: "Da Tyskland under krigen faldt ind i Belgien, vakte det en verdens forargelse. Men nu – ingen – ikke engang vi selv forarges." (s. 64) Jon Høgh forklarer i en note, at Munk henviser til Tysklands angreb på Belgien (og Nederlandene og Luxembourg) 10. maj 1940. Jeg er nu ret sikker på, at det er Tysklands angreb på det neutrale Belgien i august 1914, Munk henviser til. Det udløste dengang Englands krigserklæring til Tyskland. I 1940 var England allerede i krig med Tyskland, og angrebet på Belgien var ventet og udløste næppe forargelse. For Kaj Munk vedblev 1. verdenskrig som for de fleste i hans generation med at være *Krigen*.

Jon Høgh skriver (s. 73), at Kaj Munks "politiske pibe" i februar 1943 er "ved at finde sit nye og endelige leje". Hvorvidt det var det endelige, kan man af gode grunde ikke vide, da Munk ikke fik lov at blive stort ældre. Og derfor vil diskussionen om Kaj Munks politiske holdninger formentlig aldrig ende. Men Jon Høgh har præsenteret de centrale tekster til den diskussion.

I denne anmelders øjne mangler der en klar konklusion i Jon Høghs glimrende bog. Jeg skal her driste mig til mit bud i få sætninger: Var det en fuldtonet, overbevist tilhænger af demokratiet i dets danske udformning, der blev skudt på Hørbylunde bakke? Nej, men det var en nationalkonservativ med en stor agtelse for folket og for kongen, men ikke for demokratiske institutioner som partier og parlamentarisme. Diktaturet, derimod, var for længst dødt.

Og så kan man måske tilføje med Per Stig Møllers ord: "man kan godt være en god forfatter, selv om man er et dårligt politisk hoved. Det gjaldt både Kaj Munk og Martin Andersen Nexø."[6]

Jon Høgh: Kaj Munks Inferno. Kaj Munks opgør med diktaturet og demokratiet belyst gennem et udvalg af artikler, taler og prædikener 1933-1944. Bollerup Boghandels Forlag 2016. 82 sider.

5 Rasmussen, René: *Front og Bro. Flensborg Avis i spil mellem Danmark og Tyskland 1930-1945*. Bind II. Flensborg 2005, s. 840-846.

6 Møller, Per Stig: *Dage og kampe. Erindringer*. København 2016, s. 105.

Kaj Munk – Modernitetens prædikant: Nye spor[1]

Af Christian Grund Sørensen[2]

73 år efter Kaj Munks alt for tidlige død sætter han sig igen spor. Ikke spor, som i det ydre tåler sammenligning med de drastiske begivenheder, som omkransede de sidste år af hans tjeneste. Heller ikke spor, som står mål med den omfattende virkningshistorie, som gør det klart, at Kaj Munk blev en katalysator for den danske selvforståelse i efterkrigstiden.

Men nye spor, som kan sættes i os, som nu har adgang til samtlige Kaj Munks prædikener. Hvad skal vi nu have ud af det? Er det en røst fra graven eller den Himmel, som Kaj Munk satte sin forventning til? Et historisk og teologisk nostalgiprojekt, hvor vi bliver klogere på det forgangne og forstår de diskurser, som engang var relevante?

Det er denne indlednings klare overbevisning, at vi her ikke blot taler om den berømte konfucianske lygte, som med erfaringens ulideligt klare lys blot oplyser vejen bag os. Var interessen for Kaj Munks prædikener og forkyndelse alene båret af interessen for det, som var, så ville engagementet i mistænkelig grad minde om anskuelsen hos pastor Bandbul i Kaj Munks skuespil *Ordet* (1925): Guds mirakuløse indgriben var mulig engang, men ikke i dag. Som bekendt er det i skuespillet den vanvittige Johannes, der – i modsætning til præsten – tør tage troens ord i sin mund og insistere på en konkret, metafysisk tilstedeværelse. Og derved sker underet.

Rationaliteten udfordres her af den tro, som i andet perspektiv er vanvid. Med få ord udfordrer Munk samtidens modernitetsprojekt, mens han på én og samme gang anerkender både rationalitetens og religionens anliggende. Munk er sig nemlig bevidst, at han lever i den moderne verden, hvor mennesket betragtes som altets centrum. Troen kan derfor ikke betragtes som et guddommeligt (eller kirkeligt) dictum, men må stedse diskuteres og internaliseres af mennesket selv.

En hovedårsag til, at det kan forventes, at Munks prædikener også i dag vil sætte sig spor er, at Munk langt på vej netop fremstår som den vanvittige Johannes. Han udsiger det, som i troens og Bibelens verden bør stå til troende, men i rationalitetens, modernitetens og følgagtighedens navn ikke er udpræget salonfähigt. Han går derud, hvor han, billedlig talt, står på kanten af afsindet (vil nogen sige, og andre vil sige: over kanten). Men samtidig gælder det, som han selv citerer Shakespeare i sin egen opsætning af *Hamlet* (1934, Replik 292):

> *Ja, gu er han gal. Men der er dog Metode i Galskaben. — Hør, her er koldt. Kan vi ikke gaa hen et Sted, hvor vi er viss paa, det ikke trækker?*

Kaj Munk udsætter altså os tilhørere i det digitale kirkerum for mere provokation end det, som mange nutidige

1 Denne artikel er den første i en kort serie af artikler, der introducerer samlingen af Kaj Munks prædikener, som du finder online i *Studieudgaven*, www.kajmunk.aau.dk.

2 Christian Grund Sørensen er cand.teol. et it og ph.d. Han er tilknyttet Kaj Munk Forskningscentret ved Aalborg Universitet.

prædikanter kan tænkes at gøre. Munks forkyndelse rækker ikke blot til søndagens refleksion over forståelsen af den konkrete tekst. Den rækker ned i selve de præmisser, som ligger til grund for hele vor beskæftigelse med det immanente og det transcendente.

Som det nedenfor skal konkretiseres, kan denne optagethed af vanviddet på den ene side give anledning til problematisering af konsistensen i Munks forkyndelse. På den anden side kan det forlene Munks prædikener med en friskhed og intuitiv overbevisning, som kan sætte sig indre spor, også her 73 år efter.

Således udfordret vil vi nærme os Kaj Munk.

Munk på den digitale prædikestol

Som en gave fra det forgangne har vi nu fået adgang til samtlige Kaj Munks prædikener. Eller – det vil sige – de prædikener, som Munk selv fandt det betimeligt at skrive ned og gemme for eftertiden.

Nogle vil sikkert beklage, at formatet er digitalt. Prædikenerne læses på en skærm med mindre man med printeren laver et fysisk format. Noget bind, man kan gennembladre og sætte æselører i, bliver det næppe. Indvendingen er dog ikke ganske valid: En prædiken er i dens væsen ikke grundlæggende bestemt for bogens format. Prædikenen er en mundtlig, retorisk genre, og kun fordi, kulturen har tilført os prædikensamlinger som et kendt format, kan vi have en forventning om at læse prædikener på skrift.

I virkeligheden var Munk selv en mester i at jonglere med formaterne. I dramatikken forekommer det hyppigt, at Munk stiller skarpt på en problemstilling, som kendes fra det historiske eller bibelske korpus. Munk reformulerer og remedierer denne diskurs ved at lade den forlade sin oprindelige kontekst i det litterære og lader personerne træde frem på de skrå brædder. Denne remediering tillader på den ene side Munk at forholde sig mere frit til det oprindelige forlæg, men remedieringen understøtter samtidig en mere umiddelbar og enkel reception hos den teatergænger, som måske ikke ellers ville fordybe sig i de trykte bind. Som sådan må den digitale udgivelse anses at flugte ganske i tråd med Munks egen åbenhed overfor alternative, engagerende medieringer.

Imidlertid ligger der muligvis et vist bedrag i prædikenformen. Det er tydeligt, at især hen imod slutningen af Kaj Munks virke kommer nogle af prædikenerne til at optræde som flyveblade eller opråb med sigte på et bredere publikum og en kontekst langt uden for kirkeskibet.

Med den digitale *Studieudgave* kan vi i ånden forestille os at sidde under Kaj Munks prædikestol. I Vedersø Kirke, som det gælder for de fleste prædikener. Vi må forestille os, at prædikenerne er holdt for den jævnt uddannede, vestjyske lokalbefolkning – og et pænt antal tilrejsende intellektuelle, journalister og alment interesserede, som lagde vejen forbi Vedersø netop for at oplive de ord og den ild, de måske kendte forud fra *Jyllands-Postens* klummer eller teatrets scenelys. Hans Raun Iversen

argumenterer for (Dosenrode, Iversen, Lodberg 2014 p.207), at det er i Vedersø Sogns menighed og deres forståelse, vi må hente receptionen af Munks forkyndelse. En lokal præst i en lokal menighed i en bestemt tid og kultur.

Det kan dog problematiseres, hvorvidt Munks subtile politiske, litterære og religiøse hentydninger er blevet forstået i hans nærmiljø? Nok var krystalapparatet og *Jyllands-Posten* langt fra ukendte fænomener, men forskelle i levevis og horisont har givetvis været markante i mellemkrigstiden, hvor størstedelen af Munks kirkelige forkyndelse finder sted.

En ny funktion, som *Studieudgaven* forlener læseren med, er muligheden for at søge. Der kan søges på præcise ord, deres konjugationer og former. Der kan søges på kombinationer af ord, så f.eks. "fattigdom" og "rigdom" i den samme sætning kan findes, selvom ordene ikke står i umiddelbar forbindelse. Denne funktionalitet er jo en selvfølge i hovedparten af nutidens digitale formater og arkivalier og giver også fortrinlig mening i *Studieudgaven*. Læsningen af Munks prædikener beriges med muligheden for ubesværet at finde andre prædikener, i hvilke Munk behandler det samme emne eller anvender den samme terminologi. Med det redskab ved hånden tilbydes en fordybelse, som transcenderer den traditionelle læseoplevelse, og som på et sagligt plan tillader et større overblik over det samlede prædikenkorpus.

Kaj Munk som prædikant med hånden på Bibelen – skuespiller Brian Hjulmann i rollen som Pastor Munk i skuespillet "Martyren Munk" på Det Flydende Teater. *(Foto: Per Morten Abrahamsen)*

De prædikener, Munk lader os læse

De kendte prædikener af Kaj Munk er til rådighed for læseren i *Studieudgaven* i digitaliseret form.

I sin levetid fik Munk udgivet flere prædikensamlinger: Først *Ved Babylons Floder* (1941), og *Med Ordets Sværd* (1942). Begge samlinger fik undertitlen "Danske Prædikener", hvilket må forstås som en kommentar til den tyske besættelse. En ganske lille udgivelse, *Tre Prædikener* (1943), indeholder prædikener med fokus på den danske nation. Den sidstnævnte blev samme år udgivet på svensk som en kommentar mod nazismen (*Kristus och Danmark*, 1943). Posthumt udgav man i årene efter krigen *I Guds Bismer* (1945) og *Kaj Munk Mindeudgave Prædikener* (1948).

Der har altså i mange år være et stort antal prædikener til rådighed for offentligheden. Men disse stammer primært fra slutningen af Kaj Munks virke. Det er således ganske forståeligt, hvis problematikker omkring, og henvisninger til, nazisme, jødehad og 2. verdenskrig er prægnant til stede i størstedelen af dette korpus.

I den digitale *Studieudgave* udgives nu også et stort antal prædikener fra Kaj Munks første år som præst. Hans første prædikener som stud.theol. i 1919 tillige med et større antal prædikener til rådighed fra 1924, hvor Munk tiltrådte som præst i Vedersø, frem til 1931, hvor materialet tørrer ude.

Munk har da heller ikke efterladt sig mange fulde manuskripter fra de første præsteår. De bevarede må dog formodes at være repræsentative.

Med undtagelse af nogle ganske få prædikener fra 1935 er det først fra 1940 at der igen foreligger prædikener fra Munks hånd. Hvor de tidlige prædikener tydeligt var manuskripter eller manuskriptfragmenter fra forberedelsen af gudstjenester i Vedersø Kirke, bærer de sene prædikener præg af, at de er forfattet med henblik på udgivelse i bogform. Eller i det mindste er de rettet til, så stil og indhold også er umiddelbart meningsfuldt i en sammenhæng uden for kirkens rum.

Dette sidste forhold rejser naturligvis spørgsmålet om, hvorvidt vi kan være sikre på, at Munk rent faktisk afholdt sine prædikener i Vedersø i overensstemmelse med sine manuskripter? Og er de sene prædikenmanuskripter forfattet før – eller efter – de gudstjenester, ved hvilke de angiveligt blev prædiket? Spørgsmålet behandles nedenfor i relation til Munks praksis som prædikant.

Udover de her nævnte manuskripter er der et antal prædikener eller fragmenter, som ikke kan dateres præcist. Både disse og de andre prædikener og fragmenter er nu indekseret med entydig nummerering fra Kaj Munk Forskningscenteret, så referencer til Munks prædikener for fremtiden bliver tilsvarende entydig.

Trods det omfattende materiale må det konstateres, at det er et broget og ujævnt billede af Munks prædikantvirksomhed, vi har til rådighed. Disse systematiske begrænsninger i materialet opvejes imidlertid af det righoldige indhold og

af Munks egen, personlige prædikestil, som gør beskæftigelsen hermed meningsfuld.

Prædikant i et tidehverv

Som retorisk handling kan prædikenen i sit væsen forstås som aktualisering af et bibelsk budskab, en skriftudlægning, der diskuterer evangeliet i dets facetter. Prædikenen har ideelt set et dialogisk forhold til samtiden, hvilket er tydeligt overalt i Munks praksis. Inden vi kaster os ud i en systematisk betragtning af Munks prædikener, er det derfor værd at standse op ved nogle hovedlinjer i samtidens betydning for hans prædikant-virksomhed.

Munk opererede i en tidsperiode, hvor en førmoderne kulturform, som han til dels kendte fra sin fødeegn og siden mødte i sit vestjyske præstekald, gradvist måtte vige for det moderne paradigme. Landbosamfundets natur- og agrarfokus på den ene side stod over for industrialiseringen, bylivet og kulturlivet. Munk selv valgte med det ene ben Vedersøs rolige forudsigelighed og med det andet teatrets og pressens hektiske storbyliv. Den samme dobbelthed mellem det moderne og det traditionelle, som jævnligt mærkes i Munks prædikener, lod sig afspejle i hans personlige forhold.

På det politiske plan var det tidlige 20. århundrede perioden for de store ismer, kommunismen og fascismen. Munk omfattede som bekendt i nogen tid fascismen med sympati, vendte siden fascismen og nazismen ryggen med stærk afsky. Diskussionerne herom og omkring Olleruptalen (28. juni 1940) skal lades ukommenterede her. (For en diskussion heraf henvises til særnumrene *Munkiana* 5, 1998 og *Munkiana* 40, 2009, pp. 34-47).

I kulturens verden udfordrede brandesianismen og fritænkeriet den klassiske borgerlighed med religionskritik og social indignation. I religionens verden var de nu klassiske, teologiske retninger grundtvigianismen, missionsfolkene og Tidehverv på banen, især de sidstnævnte med knubbede ord mod Kaj Munk. I disse konceptuelle omgivelser måtte Munk skøtte sit præstehverv.

I dette paradigmatiske tidehverv kan overskriften "modernitetens prædikant" forstås i en dobbeltbevægelse. På den ene side var Munk modernitetens prædikant i kraft af sit klare blik for moderniteten og dens dominerende livsperspektiv, i hvilket mennesket frem for Gud står i centrum. Derfor kunne Munk, alle uenigheder til trods, anerkende Brandes og forstå kulturradikalismen, uden dog at tilslutte sig den. På den anden side blev Munk modernitetens prædikant i en anden betydning, nemlig som dens revser. Munk kunne ikke, som i klassisk protestantisk tradition, henholde sig til det lutherske "Skriften alene". Han måtte i erkendelse af modernitetens betingelser argumentere og eksemplificere ud fra en verden, hvor mennesket og den menneskelige erkendelse er i centrum.

Præsterollen

At Munk havde en ganske reflekteret indgang til selve præsterollen bliver klart ved et blik på præsterollerne i Munks dramatik. I Munks tidlige

skuespil *Ordet* (1925) møder vi pastor Bandbul, for hvem det mirakuløse er det anstødelige, og som i sin person synes at rumme en syntese af modernitetens sekularisme og klassisk kirkelighed:

> *De gør ikke Undere; for Undere sker ikke. Gud bryder ikke sit givne Ord, sin Verdensorden, Naturlovene, sin Evighedsplan. Det siger ogsaa Skriften: Gud er ikke Forvirringens, men Ordenens Gud.*
> (*Ordet* 1932, 205)

Noget af den samme diskurs omkring Guds tilstedeværelse og magt behandles i Munks nok mest udfoldede præsteskikkelse, nemlig pastor Kargo i stykket *Kærlighed* (skrevet 1926). Kargos liv er præget af såvel hans store hengivenhed for menigheden som den gengældte hengivenhed for sin bedste vens kone. Paralleller til Munks egen forelskelse, beskrevet i den posthumt udgivne brevroman, *Af et overfladisk, gejstligt Menneskes Papirer* (breve fra 1926, udgivet 2001), er tydelige. Men selve den grundlæggende problemstilling omkring præstens person, vandel, ansvar, tvivl og tro er ganske central. Kargos anfægtelser og negative bekendelse må ikke forties i præsterollen:

> *Nej, for jeg tror, det er umuligt. Det er min Begrænsning, at jeg er Slave af Sandsynligheden. Hvorfor viser Gud sig aldrig? hvorfor kommer der aldrig En med Hilsen fra de Døde? hvorfor hader vi hinanden, hvorfor giftes Folk, der ikke passer sammen? Verdenskrigen, Titanic — nej, nej, nej, jeg kan hverken tro paa en almægtig Kærlighed eller et Gensyn efter Døden. Nej, jeg kan ikke. Det er mig lige saa skønt som umuligt, jeg kan ikke. Men jeg kan noget andet: faa andre til at tro paa det og glæde mig ved deres Lykke over det.*
> (*Kærlighed* 1948, 448).

Det er tydeligt, at Munk brødes med forventninger og ansvar tidligt i sin embedstid. Imidlertid er det tvivlsomt, hvorvidt man i disse fiktive præstespejle finder et blik ind i Munks eget sind. De afspejler givetvis overvejelser, som ikke var fjerne for Munk, og som han i fiktionens form gennemlever. Alligevel er det langt fra givet, at Munks eget livssyn afspejles af de dramatiske embedsbrødre.

Et interessant blik ind i Munks faktiske præsteliv findes, udover i hans egne erindringer *Foraaret så sagte kommer* og *Med sol og megen Glæde*, i den unge, frivillige hjælpepræst Mogens Zeuthens oplevelser i Vedersø Præstegård i 1943. Zeuthen blev optaget i præstegårdslivet og oplevede Munk som en ganske engageret præst, engageret i såvel teologiske og kirkelige diskussioner som i jagt, kortspil, udflugter og familieliv:

> *Teolog er K.M. ikke og slet ikke orthodox; men til Gengæld er han Digter. Han har oversat Apostlenes Gerninger paa moderne Dansk og forleden Aften læste han højt deraf i Familiens Kreds. Jeg var noget søvnig, men det var en stor Oplevelse … – pludselig springer han over, han er færdig med at læse sin Oversættelse højt, han er færdig med at diskutere Synd m.m. – og saa skal vi tæve Kortene: Whist og l`Hombre og 66! – og Klokken bliver atter 12, inden man naar i Seng.*
> (Møller 2015)

Det er tydeligt, at Munk ikke passer ind i Zeuthens præsterolleforventninger. Om det har at gøre med studentikose forventninger, kan der gisnes om. På den ene side er Munk udadvendt, ligetil og jovial. På den anden side beskæftiger Munk sig levende og koncentreret med teologien, både narrativt og i passiaren:

> *Hvis jeg skal lære noget af K.M. som Præst maa det nok blive dette først og fremmest: en lidenskabelig Kamp for Sundhed og Ærlighed i vor Kristendom – aldrig "paa Koturner", aldrig smægtende og drømmende, men alligevel alvorlig, lidenskabelig, troende Kristendom.*
> (Møller 2015)

Som kilder er Zeuthens breve, ikke mindst i Per Stig Møllers læsning, en stor berigelse. Til forskel fra eftertidens muligt hagiografiske fremstilling udtrykker Zeuthen i sin lejlighedsvise frustration netop det forhold, at familiefaderen Munk, jægeren Munk og præsten Munk ikke rigtig lod sig adskille. Denne konsistens i præsterollen er det særkende, som Munk i virkeligheden måtte dele med Kargo, som ganske vist kunne tale subjektivt usandt i sin forkyndelse, men som dog aldrig kunne tale subjektivt usandt om sig selv. For Munk var den personlige ethos i forkyndelsen væsentlig, og gang på gang lader han sig selv udfordre af tekstens tiltale, eksempelvis i en undren over Guds stadige frelsesvilje:

> *Men vi i den kristne Menighed ser med Angst og Undren og Taknemmelighed, at den uendeligt langmodige Gud stadig staar beskeden foran Verdens Dør og spørger, om den endnu ikke finder Tiden inde til at tage ham i sin Tjeneste.* (Prædiken til 3. s. i fasten 16.marts 1941)

Præsterollen var for Munk netop dette, at stå last og brast med menigheden i overgivelsen såvel som anfægtelsen.

Kaj Munk som prædikant

> *Jesus er paa Vej til Hovedstaden. Lad os rykke Billedet nær ind paa Livet af os.*
>
> *Lige foran ham ligger den med sine mange Taarne knejsende mod Sky. Men Kirkernes Spir skjules næsten af Fabrikkernes sorte Røg. Overalt lyder Larm af Sporvogne og Cykler og Biler, alle synes grebet af en feberagtig Uro, der ligesom vidner bogstaveligt, at disse ikke kender, hvad der tjener til deres Fred.*
> (Kaj Munks første prædiken III, 24. august 1919. Lukas 19, 41-48).

Således skudt i gang indleder Munk sin mangeårige prædikantvirksomhed. Det intense, anslaget fører os direkte fra søndagens prædiketekst om Jesus, som renser kræmmerne ud af Jerusalems Tempel i år 33, til et modernitetens og industrisamfundets København anno 1919. Prædikenen fortsætter:

> *Forbi Kristus haster i sine flotte Selvejerkøretøjer den Overklasse, der endnu har sit Mammon i Behold eller sin Kredit i Baghaand. Af Overklassen har han aldrig ventet sig stort. Hans Blik søger de svage og forsagte, men de er ikke længere til. I alles øjne læser han Selvbevidsthed og Trods. Da griber Smerten ham. Han mindes sit gamle Mismodsord: om Menneskesønnen, naar han atter kommer til Jorden, da finder Troen der endnu? — Den Frihed og det Broderskab, han forkyndte, blev til Kapitalismens*

Overmodstyranni og Socialismens Flertalsdiktatur; hans "Bekymrer Jer ikke for Dagen i Morgen" blev til statsbegunstiget Dovenskab; hans Bud om i Gudsfrygt at lyde sin Kejser blev til, at saakaldte kristne Folkeslag haanende erklærede Fritænkere til Ledere; hans Barmhjertighedslære blev til vammel Humanitet. "Elsk Gud af dit ganske Hjerte og din Næste som dig selv" er blevet til "Elsk Guld af dit ganske Hjerte og ingen som dig selv," det er udlagt: "Skyd Papegøjen og mel din egen Kage saa langt dine Rationeringskort kan holde til og længere endnu."

Hvad Jesus ser, er den store Faneflugt. Samfundet hylder officielt hans Ideer og giver dem reelt en god Dag. "Vidste du dog paa denne din Dag, hvad der tjener til din Fred," sukker han, men overdøves af Opfindelsernes Triumfskrig: "Universet underlægger vi os med Flyvemaskiner og Dieselmotorer og Magnavox." "Hvad gavner det at vinde Alverden og bøde med sin Sjæl?" svarer han. Men ingen tror ham. Opfindelserne er Menneskeaandens forfængelige Sejre, der bliver til Menneskesjælens evige Nederlag.

Og Jesus gaar ind i Staden, standser ved Templet, sin egen Kirke, hvad ser han der? Rivninger, Mistro, Forkætren af andre, Dømmesyge, Afmagt og Tvivl. — Han ser, dette Samfund er raaddent, dets tekniske Vidundere er til ingen Nytte, dets indbildske og indbildte Fortræffelighed latterlig, dets hele Babelstaarn en hældende Ruin: "Den Dag skal komme over dig, da dine Fjender skal kaste en Vold op om dig og belejre dig rundt om og trænge dig alle Vegne. Og de skal lægge dig helt øde, og dine Børn i dig, fordi du ikke kendte din Besøgelsestid."

— — — —

Men skulde det være saadan, at vort Fædreland arbejder sig frem mod sin Selvudslettelse — derfor har vi jo ikke Lov at lægge Hænderne i Skødet; vi har at kende vor egen Besøgelsestid. Den er i Dag. Hver enkelt af os maa sige til sig selv, at i Morgen kan være for silde. Det er i Dag, vi skal angre vor Surhed, Halsstarrighed, Mistro, Viljesvaghed, Eftersnakkeri — hver tænke paa sit! Det er i Dag, vi skal begynde det Liv, der anstaar sig en Kristen i Bøn til Herren i højen Hal, at han vil lære os ret af Naade

At agte paa vore Dages Tal
og lade din Visdom raade!

Stundom er det det sværeste at forstaa eller tro, at Skylden for min Synd er min. Da maa jeg rejse mig og slaa Tvivlen sønder; for da gaar det paa Livet løs. Skyldfølelsen er modsat al Logik. Just derfor er den Livets Tale. En Synder er at være Gud fjern, og kun den, der er Gud fjern, kan være Gud nær. Kirkens Pligt er at holde dig din Synd for øje og hviske dig i Øre Guds naadefulde Tilgivelse. Kirken skal hverken være Kapitalismens Lejesvend, som den alt for længe har været det, eller Socialismens Bejler, hvad den nu lyster at optræde som. Den skal være sig selv.

Kaj Munks første prædikener blev afholdt i Skovlænge og Gurreby Kirker på Lolland. Hvorvidt den sociale indignation på baggrund over egoismen og 1. verdenskrigs gullaschbaroner er blevet forstået – og delt – på hans fødeø, kan man gisne om. Klart er det under alle omstændigheder, at den for Munks forkyndelse karakteristiske ildhu, konkretisering og billeddannelse allerede her, ved den første offentlige prædiken, tager sit anslag.

Munk er da også ganske klar over sit ansvar som prædikant, og han er ikke bange for at tage Helligåndens autoritet ganske bogstaveligt ind over sit budskab. Prædikenen slutter:

Saa strengt og indtrængende har Gud budt mig tale i Skovlænge Kirke i Dag. Jeg har ikke været glad ved det. Det er jo altid lettere især for et ungt Menneske at anslaa de velhørte Strenge. Ogsaa syntes jeg, jeg var for ung og uerfaren og alt for tit fejlende og faldende. Men Gud har givet mig denne tunge Text at bygge min første Prædiken over, og jeg har maattet lyde — og bedt ham hjælpe mig og tror, han har lagt mig sine Ord paa Tunge.

Det tykkes mig da, vi kan vente svære Tider for det Land, vor Gud og Fader har givet os i arv, en Kampens Tid om, hvorvidt det skal slettes ud og glemmes, en Kamp mellem paa den ene Side Fjender udadtil og Undergravere indadtil og paa den anden Side Kristi Kirkes Menighed, ikke Grundtvigianere og Højkirkelige og Indre-Mission og hvad de kalder sig, men een stor Hær, der samler sig greben af Jesu Kristi Myndighed. Ikke paa tekniske Fremskridt, paa Rigdom, paa Love og Reformer kan en Stat bygge; alt det er i sig selv kun Forfængelighed. Saa siger Herren din Gud i Dag gennem Textens Ord: Ingen kan bestaa, der ikke kaarer sig Jesus til Konge, det være sig Folk eller Enkeltmand. "Hver den, der har mistet Guds Aand, maa dø; thi i Guds Aand er Livet."

Amen

Denne klare kaldsbevidsthed er et træk ved Munk, som naturligt måtte, og må, møde antagelse eller modstand. Hele præstegerningen igennem cirkler han omkring dette at se forkyndelsen som en pligt. Om ikke en moralsk skyldighed, så dog et ansvar, som allerede tidligt lå på hans fra naturen rundede skuldre.

Jeg staar her som en Synder for Gud og skal ikke dømme nogen i denne Forsamling undtagen een. Og denne ene er mig selv. ... Det er ikke mit Embede og min Pligt at gøre mig til en afholdt Præst ved at kildre en Menigheds Øre, men det er mit Kald og min viede Opgave at hjælpe jer frem imod det evige Liv ... .
(Udateret fragment, KMF 12.08.02).

Nøjgaard beskrev efter Munks død kaldet, som, at:

Han følte sig i en højeres tjeneste; han vidste sig ikke alene inspireret, men det var Helligånden, der handlede med ham.
(Nøjgaard 1946, p.418).

I en artikel i anledning af 50-året for Munks død kategoriserer Richardt Riis denne kaldstanke som uholdbart pietistisk gods fra Munks indre-

(fortsættes side 30)

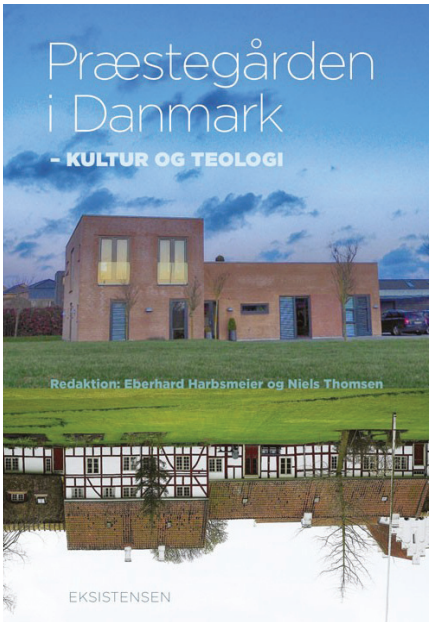

Ny bog!

Præstegården i Danmark
– Kultur og Teologi

Red. Eberhard Harbsmeier og Niels Thomsen.

ISBN: 9788741000442
1 udgave, 1 oplag, Hæftet.
209 sider, 229 kr.

Eksistensen, 2017.

Kaj Munk og Vedersø Præstegård er repræsenteret i en ny bog om "Præstegården i Danmark – kultur og teologi"

Præstegården i Danmark – kultur og teologi handler om en vigtig side af den udvikling i kultur og samfund, som reformationen førte med sig: præstegården. Med reformationen kunne præsterne gifte sig. Dermed blev præstegården ikke kun bolig for præsten, men blev ramme om et familieliv, der forventedes at kunne være forbillede i sognet. Med tiden blev præstegårdene også åndelige kraftcentre, og præsterne fik som statsembedsmænd ansvar for en række samfundsopgaver.
Det belyses her fra forskellige vinkler: præstegårdens kulturhistorie generelt, præstekonernes rolle, præstebilleder i litteraturen, folks forståelse af præsten mm. Det drøftes, hvor meget der er myte, og hvor meget der er realitet i det romantiske billede af livet i præstegården.

En række artikler handler om præstegårdsteologi. Et særkende for dansk teologi er, at højt kvalificeret teologi er blevet til i præstegårdene tæt forbundet med præsternes virke i kirke og sogn.

Christian Grund Sørensens artikel i bogen om Kaj Munk og Vedersø Præstegaard sætter på en interessant måde Kaj Munk i relief som en moderne præst, indfældet i sit kald, sin kultur og sin kristendom – og både fri og forbundet til Vedersø og dens Præstegaard, som blev rammen om hans livsværk.

missionske baggrund. Præmissen er nemlig, at:

> *Gud sådan meddeler sig til mennesker, at han på én eller anden måde kan forbyde den enkelte noget eller give lov. Og det kan Munk måske overbevise enkelte om dengang, men kan vi i dag gå med til det?*
> (Riis 1994, p.17).

Præmissen er givetvis korrekt, men Munk lader ikke til at have nogen anfægtelser desangående. Han opererer skamløst konkret med Guds mulighed for at meddele sig såvel i kaldet som præst, som i andre sager. Det gælder i kirken såvel som overalt:

> *... Og nu er det sandt nok, at Gud ogsaa kan tale til os andre Steder, ja, kan tale til os overalt, blot vi vil have Ørene aabne og sommetider endogsaa det foruden Gud kan tale til os, naar vi gaar og renser i Stalden, naar vi ligger om Natten og ikke kan sove, naar vi sidder ved et Sygeleje og ellers hvor. ...*
> (3. søndag efter Helligtrekonger, 1930. Se modst. side. KMF-26.14.01).

Der er derfor ingen årsag til alvorligt at betvivle konsistensen i Munks kaldstanke. Han oplever sig kaldet til at forkynde evangeliet – også de mindre velkomne aspekter af det. Derved ikke være sagt, at Munk oplever sig som ufejlbarlig i sin forkyndelse. Det forsikrende element synes blot så fremtrædende hos Munk, at man som læser kan blive i tvivl. Med Munks ord:

> *Og det er bedre at tage fejl ved at tale end at tage fejl ved at tie.*
> (Prædiken tænkt holdt i Helligåndskirken 12. november 1943).

En åbning mod fortiden – og nutiden

Forkynderen Munk er bestemt et studie værd. For den, som vil fordybe sig i Munks (ofte) vise ord og deres relation i samtiden og for den, som vil lade ordene klinge med i nutiden. For i virkeligheden er det vel her, det profetiske gør sig gældende; at Munk var sin egen – både samtidig med samtiden og en provokatør, så vi i dag kan lade os inspirere af det skæve, det uventede og det på én gang trygge. Der er nok at gå i gang med i Kaj Munks digitale *Studieudgave*, kajmunk.aau.dk.

Litteratur

Kaj Munks samlede prædikener i den digitale *Studieudgave*, kajmunk.aau.dk

Dosenrode, Søren, Raun Iversen, Hans, Lodberg, Peter (red) (2014): *Kaj Munk og teologien*.

Møller, Per Stig (2014): *Kaj Munk – Digter, præst og urostifter*.

Møller, Per Stig (2015): "Af en ung hjælpepræsts breve", *Munkiana* 56, side 26-40.

Nøjgaard, Niels (1946): *Ordets Dyst og Daad.*

Nøjgaard, Niels (1958): *Kaj Munk – Levnedsløb og personlighed*.

Riis, Richardt (1994): "Pietistiske brokker", i *Dansk Kirketidende 1994-95*.

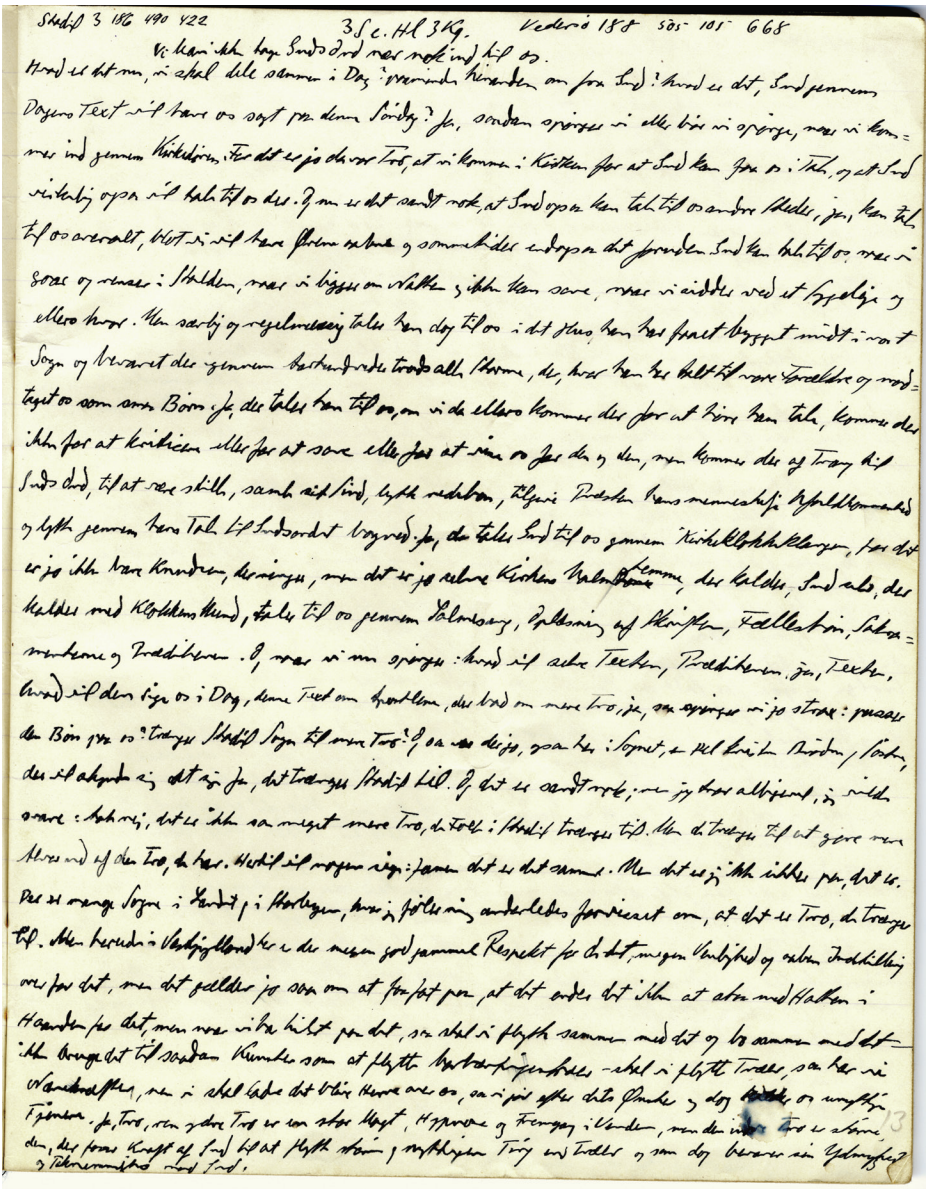

Kaj Munk udnyttede papiret, når han skrev prædikener. Her prædikenen fra 3. søndag efter Helligtrekonger 1930, hvorfra citatet på modstående side stammer, markeret med grønne lodrette streger.
Hele prædikenen findes i *Studieudgaven* under adressen
www.kajmunk.aau.dk/tekster/vis/pr%C3%A6dikener/7200001/
og den her viste indscanning findes som digitalt dokument under adressen
www.kajmunk.hum.aau.dk/?page=ferret_vaerk&vaerk=20090304194126
desuden i Aalborg Universitetsbiblioteks katalog under KMF-nr. 26.14.01, del af
www.kajmunk.hum.aau.dk/show.php?aub=001266894

nb.no/nbsok

Af Knud Erik Andersen[1]

"Nasjonalbiblioteket" i Norge giver mulighed for at søge i ældre norske aviser = nb.no/nbsok. Det har jeg så gjort. Jeg har været omkring Kaj Munks navn og fundet, hvad aviserne i Norge skrev om ham før, under og efter krigen og kan – som forventet – konstatere, at Munk i Norge var størst lige efter sin død og i årene 1945-1946. Det er et billede, der nøje svarer til, hvad vi kender fra Danmark. Heri intet nyt. Snart satte en glemslens og omvurderingens skærsild ind – også lige som i Danmark.

Spørgsmålet er, om en analyse af norske aviser kan bringe os viden om dagbladenes billede af Kaj Munk i Norge. Var Munk-billedet kun positivt, satte der aldrig en kritik ind og hvis ja, hvornår? Hvem var det, der hyldede den folkekære digter? At Munk fyldte i den norske presse før krigen er velkendt, men hvordan var det under og efter krigen? Det har jeg sat mig for at undersøge nærmere.

1193 gange dukker navnet Munk op, når der søges på nb.no. Det er så mange, at de naturligvis ikke alle kan analyseres og kommenteres. Men de kan kategoriseres (før, under og efter krigen) og tematiseres ligesom enkelte artikler inden for den enkelte kategori eller temaart kan undersøges nærmere. Lad os finde ud af, hvilke temaer, der prægede pressens billede af Munk, og pressens interesse for Munk i det hele taget. Mere præcist vil jeg finde ud af:

> Var Kaj Munk hyppigere omtalt i norsk presse før krigen end efter krigen, jfr. at Munks store periode som dramatiker var i 1930'erne?
>
> Var det den samme gruppe mennesker, der hyldede Kaj Munk før og efter krigen?
>
> Hvilke Munk-relaterede temaer præger norske aviser (tilgængelige på nb.no/nbsok) før, under og efter krigen?
>
> Var der i Norge, som i Danmark, et forsøg på et 'karakterdrab' på digterpræsten udført af kulturradikale og venstreorienterede politikere, som kom til udtryk i dagspressen?

Indledende kommentarer

"Kaj Munk og Norge" har gennem flere år haft min interesse, hvilket i 2015 førte til en artikel i *Munkiana* nr. 56 med titlen "*Kaj Munk og Norge – Norge og Kaj Munk*". I artiklen søgte jeg at dokumentere det dobbeltforhold artikeltitlen angiver. Der var, som jeg skrev, ikke nogen tvivl om, at Norge fyldte i Kaj Munks sind, og at hans beundring for Norge var enorm. Måske var Munks beundring størst:

> under krigen og ikke mindst knyttet til den norske kirkes retsfølelse og den norske kirkes og flertallet i det norske folks kompromisløse nej til samarbejde med tyskerne og NS, Det Nationalsocialistiske Arbejderparti.

1 Knud Erik Andersen er cand.pæd. og ph.d.. Han er tilknyttet Kaj Munk Forskningscentret ved Aalborg Universitet.

Dokumentation af gensidighedsforholdet blev givet med eksempler på relationer, breve, digte, artikler m.m. Centralt i min dokumentation stod en omtale af skuespillene *Sejren* og *Han sidder ved smeltediglen,* der for alvor gjorde det klart for mange nordmænd, at Munk havde taget et personligt opgør med diktatorerne.[2] Hele denne dokumentation gentages ikke i nærværende artikel.

Men det var knyttet til Thorleiv Austads doktordisputats[3] fra 1974 og hans artikel "*Kaj Munk sett i lyset av den norske kirkekamp*"[4], jeg kunne skrive, at det var de to prædikensamlinger *Ved Babylons Floder* og *Med Ordets Sværd*, der fik Munks ry til at rykke og gjorde ham "folkekjær".[5] Og det fordi Munk her lod det skinne klart igennem, at præsterne svigtede, hvis de ikke gjorde oprør mod uretten. Det var i situationen ord, der havde genklang i den norske befolkning. Ja, folk kunne simpelthen lide "Munks meget ligefremme skrivemåde og hans udlægning af Guds ord – uanset den risiko, det indebar i situationen."[6]

Hovedpointen i min artikel var, at det var Munks:

vedvarende og stærke opmuntring til det norske folk under besættelsen – i kampen for sandhed, ret og retfærdighed udført uden accept af kompromisser – der har givet Munk et sjældent smukt eftermæle i Norge.[7]

Norske oliepenge: nb.no/nbsok

Via en dygtig bibliotekar i Ringkøbing blev jeg primo 2017 gjort opmærksom på, at norske oliepenge er blevet givet og brugt til et projekt, der har ført til en digitalisering af norske aviser, tidsskrifter m.m. Og bedst af det hele: inklusiv en søgefunktion (meget lig Studieudgaven, som Kaj Munk Forskningscentret står bag, kajmunk.aau.dk), der giver mulighed for at lede efter – ja, fx Kaj Munk. Og snart dukker Kaj Munks navn op ikke mindre end 1193 gange fra 1930'erne, 1940'erne, 1950'erne osv.

Munk har, kan jeg således konstatere, gennem en længere årrække haft den norske presses interesse. Ingen tvivl herom. Men hvad skrev man om Munk i de forskellige årtier? Hvilke 'historier' var interessante og typiske? Det vil jeg finde ud af.

Hvilke aviser?

Nb.no med Munk i fokus dækker følgende aviser og dagblade, som alle indgår i indeværende undersøgelse:

Arbeiderbladet, *Nordisk Tidende*, *Altaposten*, *1ste Mai*, *Sarborg Arbeiderblad*, *Rogaland Avis*, *Halden Arbeiderblad*, *Firda*

2 Til en start var nordmændene i lighed med mange danskere usikre på, hvor Munk stod i forhold til nazismen. Glemt var ikke og kendt var Munks sympati for "de stærke mænd", Hitler og Mussolini, i midten af 1930'erne, ligesom Munks tale i Ollerup ikke var gået upåagtet hen i modstandskredse i broderlandet.

3 Austad, Torleiv: *Kirkens Grunn. Analyse av en kirkelig bekjennelse fra okkupasjonstiden 1940-1945*. Oslo 1974.

4 I *Kaj Munk. Dansk rebel og international inspirator.* Akademisk Forlag 1995.

5 Austad 1995, s. 174.

6 Austad 1995, s. 174.

7 Andersen 2015, 40 ff.

Folkeblad, *Nordlands Avis*, *Morgenbladet*, *Stavanger Aftenblad*, *Fylkestidende for sogn og fjordane, Hardanger* og *Dagsavisen*.

Flere aviser kunne være inddraget, men de indgår ikke i søgefunktionen, der er knyttet til nb.no; der således ikke er 100% procent dækkende for norsk avispresse (især under krigen).

Arbeiderbladet og *1ste Mai* står meget stærkt i sin omtale af Kaj Munk. Igen og igen giver den socialdemokratiske presse spalteplads for en omtale af en Munk-begivenhed, stor eller lille.

Kategorisering og tematisering

Jeg vælger at kategorisere som følger:

- *Før krigen og frem til 9. april 1940.*
- *Under krigen og frem til 8. maj 1945.*
- *Efter krigen og frem til 2010.*

Jeg angiver inden for hver kategori, hvor stor en procentdel af de 'hint', der henviser til Munks navn, der hører til perioden. Hovedtemaer og sekundære avisartikel-temaer fremgår knyttet til de enkelte kategorier, se nedenfor.

Før krigen og frem til 9. april 1940

Et simpelt regnestykke – efter en optælling – viser, at henvisningerne til Munks navn nok er mange før krigen, men slet ikke at sammenligne med henvisningsantallet efter krigen frem til ca. 1960. Ca. 22 procent af alle Munk-henvisningerne må rubriceres i kategorien 'Før krigen'.

De mange artikler om skiftende Munk-skuespil dokumenterer en intens kamp mellem "Det Norske Teatret" og "Nasjonalteatret" om Munks gunst og retten til at opføre hans stykker. Et forhold, jeg nærmere har omtalt i *Munkiana*, nr. 56, dokumenteret via brevkorrespondance.

Lad os se nærmere på nogle artikler fra "Før krigen", som følger op på mine kommentarer:

***1ste Mai* 1933.03.03.**

I en trespaltet artikel, der indledes med en konstatering af, at Det Norske Teatret er blevet "det villende og førende teater, når det gjelder å holde publikum i kontakt med nye moderne dramatik og alt nytt som er oppe i tiden" fremhæves, at norsk teaterverden havde indledt en kamp om at være førende. Det Norske Teatret har ved sit repertoire overtaget førstepladsen i norsk teaterverden på bekostning af Nasjonalteatret. Nasjonalteatret ble ikke "forundt den store glede….()…å føre et så…()… værdifuldt drama frem for det norske publikum." Det værdifulde drama er *Ordet*.

Omtalen og vurderingen af *Ordet* er intet mindre end sublim:

1ste Mai taler om en "En nutidslegende"…. "En skjønnere, rikere og mere levende forestilling er det lenge siden vi har sett her i landet." Anmelderen (Artiklen er signeret A.P. Aa.) gennemgår stykkets handlingsforløb for at slutte af med flg. – der er nok så karakteristisk for ordvalget i mange anmeldelser –: "Stykket kan ikke undgå å gripe, det egger til motsigelse og det henfører. Det vekker tanker, tro eller tvil."

Mange, mange artikler har et ordvalg, der ligner, hvad *1ste Mai* 1933.03.03 anvender.[8]

Munk-hyldesten er overvældende. Den fremføres bredt af, hvad man kalder "norsk teaterverden", dvs. anmeldere, direktører, skuespillere og publikum. Ikke mindst Arbejderbevægelsens blade har øje for Munks dramatik og roser den højt.

***Arbeiderbladet*[9] 1936.03.18**

I en én-spaltet artikel omtales først Munks "sterke skuespill *Ordet*, der blev en veldig suksess på Det Norske Teatret". Efterfølgende hedder det i artiklen, at Kaj Munk er parat til at forlade Danmark og i stedet søge ansættelse som sognepræst i Norge – ja, han "sukker efter et presteembede i Norge. Han er nemlig svært lei for at ingen vil spille hans stykke *Sejren* i Danmark".

Sejren var Munks reaktion på Mussolinis invasion af Abbesinien. En historie om en kansler, der sejrer, men i krigsprocessen kaster han al kærlighed og moral overbord. Stykket blev først opført i Norge, og efterfølgende i både Danmark og Sverige.

Arbeiderbladet fortæller, at Munks ønske om at komme til Norge, "kunde vel kanskje la sig høre. Hvad prester angår….().. så har Norge flere prester, der gerne kan eksporteres…" *Arbeiderbladet* er ikke uden humor.

Jeg er ikke vidende om, at Munk på noget tidspunkt har søgt et præstembede i Norge, så måske er Munks udtalelse først og fremmest udtryk for en ærgrelse over, at *Sejren* ikke i første omgang kunne opføres i Danmark.

Norske aviser kappedes om at interviewe Munk knyttet til bl.a. *Sejren*; ofte med kommentarer om hans person: "Kaj Munk er spinkel av kropp, men en har ikke snakket lenge med ham før en synes det er et stort menneske en sitter overfor. Det er øjnene og stemmen som gør det…"[10]

Sejren har ikke samme plads om *Ordet* i norsk presse før krigen. Men *Sejren* er vel omtalt og ganske fyldigt.

***1ste Mai* 1938.05.04**

Trespaltet artikel med fokus på *Han sit ved smeltedigelen*, der er blevet opført på Det Norske Teatret. Stykket omtales som et flammende anklageskrift "mod de nazistiske jødepogromen. Det git et tverrsnitt av den rå og brutale forfølgelse de jødiske intellektuelle har været gjenstand for i det tredje rike."

8 Munk nyder helt tydeligt norsk teaterverdens beundring for ham og hans forfatterskab. Det understøttes af flg. begivenhed i Oslo gengivet i *Arbeiderbladet* 1933.03.28, hvor det fortælles, at Munk blev hyldet i går "på det Det Norske Teatret…()…Publikum som fylte teatret til siste plass var som vanlig sterkt grebet av den ypperlige forestilling, og da teppet falt for den siste gripende scene, og det blev ropt på forfatteren, reiste Kaj Munk sig og blev hilst med øredøvende applaus." – Efterfølgende tager Kaj Munk ordet og fortæller om sin store kærlighed til Norge. Munks kærlighed til og beundring for Norge er ikke til at tage fejl af, lige som det står klart, at det norske teater værdsatte Munk, der evnede at fylde teatersalene aften efter aften. 1930'erne var i Norge Kaj Munks store periode.

9 *Arbeiderbladet* er også kendt som *Social-Demokraten*. Siden 1887 organ for Det norske Arbeiderparti.

10 *Arbeiderbladet* 1936.04.01.

Artiklen – hvis indhold mig bekendt ikke findes tilsvarende stærkt formuleret i nogen dansk avis i 1938 – gennemgår stykkets handling grundigt og "forteller os med all tydelighett, at det er disse problemene som er de blodige fakta i dag. Under de to første opførelsene foransteltet naziyngel pipekoncert, men under torsdagsforestillingen var der ingen uro."

Norsk presse viser her sin stærke vægring mod nazismen på et tidspunkt, hvor Danmark dukkede sig. – Teaterstykket var et stærkt råb ind i samtiden om at tage afstand fra den tyske jødeforfølgelse. Stykket blev først opført i Oslo og altså ikke i København. Nordmændene turde og gav *Han sit ved smeltedigelen* premiere den 23. april 1938.

Han sit ved smeltedigelen får ikke avisspalteplads som *Ordet*, men bedre end *Sejren.*

***Arbeiderbladet* 1939.01.11**
Trespaltet artikel med overskriften "Kaj Munk premiere med 40 års fest for Agnes Mowinckel".

Artikelforfatteren indleder med at fortælle, at hvad han nu skriver er en omtale af den meget flittige Munks "foreløbig siste arbeid…()..dramaet *Diktatorinnen*, der handler om Christian II, Dyveke og Mor Sigbrit". Hovedrollen spilles af Agnes Mowinckel. Om Munk hedder det, at han er "det store navn nede i Danmark nå – ved siden av Kjeld Abell."

Undtagelsesvis falder der en kritisk bemærkning om Munk. Det hedder, at han er "så reaksjonært innstilt", uden at der argumenteres herfor.

Opsummering og kommentarer
Der er mere end 200 Munk-link knyttet til 1930'erne i nb.no/nbsok. Det er Kaj Munks kendte skuespil fra 1930'erne, der fylder avisspalterne – og teatrene. I mindre omfang er det Kaj Munk selv – uden at han dog forsvinder!

Førstepladsen tilhører *Ordet* fulgt op af *Han sit ved smeltediglen* og *Sejren*.

Teaterannoncer om udsolgte forestillinger giver indtryk af, ja, dokumenterer, skuespillenes popularitet – og også en

"Over og omkring ham flagrer et græsk kor af skiftende figurer; Lise Lauenblad og Ene Øster Bendtsen er iført snart Hitler-kasket, snart Stauning-skæg og indimellem tornekrans som Jesus. De er Munks feberhede forestillinger, idealer og maniske mareridt. I sjælfuld samklang med Marie Louise von Bülows musikalske kompositioner og kostumernes Storm P.ske streg binder de fortællingen sammen. Bevægende og bevægelig som søen derude."(Fra Kathrine Maria Amanns anmeldelse (fem stjerner) af "Martyren Munk" i Kristeligt Dagblad *12. juli 2017, foto: Per Morten Abrahamsen)*

beundring for det mod, der var Munks. Ud over artikler om Munks teaterstykker og interviews med Munk om hans dramatik er der kun enkelte mindre artikler, der fortæller om hans liv.

Drama-anmeldelserne viser, at Munk i teaterkredse hyldes (næsten overvældende) af anmeldere, direktører, skuespillere og publikum.

Hvorfor var Munk-billedet så positivt i 1930'erne?
Utvivlsomt fordi hans dramatik blev oplevet vedkommende, dvs. ind i tiden og med et indhold, der omhandler noget væsentligt i menneskelivet. Jeg er her på linje med skuespilleren Oskar Braaten, der udtaler, at Munks succes har at gøre med, at han giver svar på spørgsmål, "som brenn i hvert menneskjesinn."[11]

Under krigen

***1ste Mai* 1940.06.29**
Nb.no/nbsok bringer kun én større artikel af Kaj Munk, nemlig artiklen "*Den Nordiske Tanke*". Så Kaj Munk optrådte kun meget begrænset i den censurerede presse i Norge under krigen.

Kaj Munks tanker om Norden og samhørigheden mellem landene slås fast i *1ste Mai* avisen den 29. juni 1940. Centralt i artiklen hedder det fra en måske desillusioneret Munk: "…at aldri har dens (den nordiske tanke) fiasko vært grovere enn i året 1939-40. Så grov, at den vist er uovergåelig."

11 Brev af 19. september 1933. Brevet findes i forfatterarkivet under KMF-nr. 38.19.01.

Opsummering og kommentarer

Der er næsten ingen artikler, der inddrager Kaj Munks navn endsige artikler af ham i den censurerede norske presse under krigen. Ovennævnte artikel er en enlig 'svale'. Ud over nævnte artikel har jeg alene fundet 2-3 *notitser*, der nævner Kaj Munks navn knyttet til litterær eller dramatisk virksomhed.

Den nordiske tanke stod, som læserne af *Munkiana* ved, stærkt hos Kaj Munk. Igen og igen vendte han tilbage til tanken om det nordiske fællesskab, og de muligheder, det gav.

Den norske befolkning oplevede under okkupationsårene en dramatisk ændring i den daglige nyhedsstrøm. De fleste af de aviser, der udkom under krigen, var små og lokale blade. Alle kommunistaviser blev stoppet og Høyres og Bondepartiets presse blev mere end halveret. Norsk presse forholdt sig forskelligt til okkupationsmagten, nogle ved at følge besættelsesmagtens krav om samarbejde med den stedlige tyske kommandant og lokale myndigheder. Andre aviser nægtede at samarbejde. Det gjaldt fx *Gula Tidende* i Bergen, der nedlagde sin virksomhed den 9. april 1940 og i en hast solgte alt sit tekniske udstyr, så det ikke skulle blive misbrugt af tyskerne eller National Samling.

Læsestoffet i de norske aviser blev ensrettet og smalt under krigen. Censur og propaganda fra okkupationsmagten og National Samling blev hverdagskost i avisspalterne. At avisen tabte i nyhedsværdi siger sig selv. Indholdsmæssigt havde aviserne forbud mod at omtale Stortinget, regeringen og kongefamilien positivt. Modsat skulle

selv småbegivenheder, som det tyske regime krævede omtalt, bringes.

Norske radioapparater blev inddraget af besættelsesmagten, hvilket førte til, at den illegale presse opstod tidligere end i Danmark – vel pga. et behov for nyheder. I Danmark kunne man lytte til såvel svenske som engelske radioudsendelser, først og fremmest BBC's danske stemme.

Efter krigen opstod der i Norge en ganske voldsom diskussion mellem de aviser, der ophørte med at udkomme og de aviser, der fortsatte – om store indtægter (annoncer), national holdning, svigt da det gjaldt osv., osv. Et avisopgør om man vil.[12]

***Nordisk Tidende* – en helt særlig avis**

Den norsk-sprogede avis *Nordisk Tidende* udkom – uden censur af nogen art – i USA og var en udvandreravis. Avisen eksisterede i USA fra 1891 til 1993. Her kunne nordmænd og andre, der opholdt sig i USA læse, hvad der reelt skete i Norge, og hvad nordmænd mente herom under krigen. Jeg vælger at angive nogle artikel-overskrifter fra avisen den 24. oktober 1940:
"Norge stiger frem av Nazi-taaken"; "Nazi-Forsøk paa aa faa den norske kirke i Harmoni med Hitler"; "Tyskerne har begyndt Rovfiskeri paa norske Fangsfelter"; "Mine krever 5 Menneskeliv". Osv. Osv. Tonen er ikke til at tage fejl af. Her kom modstanden mod okkupationsmagten til orde. I selv samme avis har jeg fundet enkelte Kaj Munk-artikler.

12 Guri Hjeltnes: Avisoppgjøret etter 1945. Oslo 1990.

Efter krigen og frem til 2015

Op mod 75 procent af alle Munk-søgninger på nb.no knytter sig til perioden efter krigen, hvormed det er dokumenteret, at Munk, og alt, hvad han stod for, havde stor interesse i Norge efter krigen.

Antallet af henvisninger til Munks navn er ikke overraskende dalende, jo længere vi kommer frem. Antallet holder sig nogenlunde højt i ca. 15 år (frem til ca. 1960) for så at falde markant. Især de første fem år efter krigen (1945-1950) er præget af rigtig mange Munk-link på nb.no.

Det er Kaj Munks dramatiske livsforløb, der indtager førstepladsen, når det gælder hovedtemaet og artikelantallet de første femten år efter krigen. Nok blev hans skuespil fortsat både opført og omtalt, men kun sjældent får skuespillene lov til at stå alene. Mand og stykke er blevet en helhed. De enkelte dramaer er altså ikke længere i fokus, men de er der og gengives i mange minde- og hyldestartikler som 'baggrundsstof' i en større historie-fortællesammenhæng. Det er nu 'historien' om Kaj Munk, der har interesse. Det er historien om mordet på Munk og hans afstandtagen fra nazismen.

Det er manden, der var alt det, danskerne gerne ville have været, der interesserer. Ham hylder Norge – hvad danskerne jo også gjorde – ved særlige teaterforestillinger, radioudsendelser, foredragsrækker, artikler i stort tal osv., osv.

Mens den store historiefortælling om Kaj Munk indtager den temamæssige førsteplads i de mange Munk-link frem til ca. 1955, så er det radiospil, der temamæssigt følger lige efter. Radioteatret bliver en vigtig platform. *Før Cannae, Ordet, Niels Ebbesen* m.fl. radiospil havde sin glansperiode i årene op til TV blev allemandseje.

Videre små notitser, annoncering i radioprogrammer, korte omtaler af skuespil, vittigheder som Munk skulle have fortalt etc. – Alt på nb.no.

Kritikken af Munk er vanskelig at finde i nb.no, men en årrække efter krigens ophør, begynder den at komme. Måske inspireret af dele af venstrefløjen i Danmark. Ellers er hovedindtrykket, at nordmændene længe og grundigt fejrede Kaj Munk – ikke blot i teatersalene, men i høj grad også via radioen, hvor Radioteatret måned efter måned gav plads for et Munk-stykke. Med TVs ankomst og udbredelse omkring 1960 forsvinder Munk mere og mere fra radioteatret. Hans tid var på retur.

Kaj Munk-hyldesten ændrer sig efter krigen. Fra i alt væsentligt at være knyttet til teaterverdenen bliver den bredere funderet – både i Norge og Danmark. Mindearrangementerne samler landets politiske elite, førende gejstlige, kongehusenes medlemmer m.fl. Jfr. mindesammenkomster i Oslo og København.[13]

13 Mindetalerne er nærmere omtalt i min artikel i *Munkiana* nr. 56, 2015.

***Arbeiderbladet* 1945.11.05**

"Poul Reumert leser Kaj Munk". Artiklen, der er signeret P.G. indledes sådan: "Mot en bakgrunn som bare bestod to veldige flagg, et dansk og et norsk, trådte Danmarks store skuespiller, Poul Reumert, inn på Nationalteatrets scene, og ble hilst med vedholdende bifall. Først holdt han en vakker og enkel minnetale over Kaj Munk…… ()…Han ofret sit diktergeni for teatret, sitt liv for Danmark….()..I århundreder vil hans ry bestå – som forkynner, dikter og dansk."

Danmarks mest berømte skuespiller er hidkaldt til en hyldestaften for Munk, der – i lyset af krigen – spiller på de nationale strenge (to veldige flagg) – og holder en hyldest- og mindetale over Munk. Poul Reumert får fortalt, at geniet er knyttet til Munks navn, og at han gav sit liv for Danmark. Stærke og varme ord i november 1945.

Forud for og umiddelbart efter denne begivenhed finder flere minde-arrangementer for Kaj Munk sted i såvel Norge som Danmark. Bl.a. med deltagelse af repræsentanter for kongehuset, regeringen, universitetet m.fl. Således bl.a. en mindehøjtidelighed på Københavns Universitet, der omtales grundigt i Norge. Her var litteraten Francis Bull hovedtaler – altså en nordmand.[14] Samme Bull var også hovedtaler ved et tilsvarende arrangement på Oslo Universitet.

***Arbeiderbladet* 1946.02.01**

Tekst, der fortæller, at Folkeakademiet "arrangerer foredragsturne på Østlan-

14 *Arbeiderbladet* 1945.10.10.

det", hvor professor Seips[15] svigersøn "dansken pastor Bartholm skal fortælle om sin store landsmann." – I løbet af 12 dage skal der gennemføres 13 foredrag. Centralt i artiklen hedder det: "Før 9. april var han et forargelsens tegn i Danmark men efter 9. april – og efter sin død – da han satte livet inn for det han sa, ble han samlingens tegn."

Endnu en artikel, der understreger, hvor populær Kaj Munk var i de første år efter krigen. Men også en artikel, der viser, at kendskabet til kritikken af Munk var kendt i Norge – i tiden før den 9. april. Imponerende at pastor Bartholm kunne gennemføre og få opbakning til en foredragsturne om en dansk nationalhelt, der omtales som et "samlingens tegn". Ikke just den vurdering mange havde i Danmark i krigsårene.

***Iste Mai* 1949.02.04**
I teatersektionen er der en omtale af *Ordet*, hvis forfatter sammenlignes med Bjørnson. (Det blev Kaj Munk ikke mindre af!). Sammenligningen går på temaet 'underet', som Bjørnson har oppe i stykket "Over Evne 1"

***Sarborg Arbeiderblad* 1950.01.07.**
Artikeloverskrift: "Å leve og virke var et for Kaj Munk, sa slottsprest Erik Stub i sit kåseri i Den danske Forening i Sarborg i går."

En grundig artikel, der indledes med en beklagelse over, at så få unge er mødt op til arrangementet. Stubbs indlæg var "bra, men representanter for ungdommen var….()…sørgeligt få av." – Rækken af Munk entusiaster er på retur. Registreret for første gang.

Stubs indlæg i Den danske Forening former sig som en gengivelse af en række hovedtræk i Munks liv. Jeg fremhæver fra artiklen:

- At Munk altid sagde sin mening "uten omsvøb, og at et menneske som gjør det får ikke bare venner. Munk var enten ven med et menneske, eller han var det ikke". – Stub har på bedste vis fanget den kompromisløshed, der så stærkt karakteriserede Kaj Munk.

- At Munk "likte strid og gik aldri av veien for det. Men den største strid førte han i sitt eget sinn, han måtte stride med sig selv og med sin Gud."

- At Munk "som predikant sto…. ()…i særklasse. Prest var han fra først til sist både i kirke og teater." – Stub har et godt kendskab til Munks dramatik og har noteret sig, at teatersalen også kunne fungere som kirkesal.

- At "Norges modstand ble for ham et lysende eksempel til efterfølgelse." – For Munk var det en skændsel, at Danmark ikke øvede en større modstand end tilfældet var ved Danmarks besættelse. Modsat var han for Norges kamp mod okkupationsmagten.

15 Seip – Oslo Universitets rektor, professor Didrik Arup Seip – som Kaj Munk sendte et opmuntrende brev, da han sad som fange på Grini, Norges største fangelejr. Munks brev blev læst for de andre fanger "den julekvelden". Ved samme lejlighed modtog Seip et eksemplar af prædikensamlingen *Ved Babylons Floder* med tilegnelse "Til professor Seip i NORGE." Jfr. min artikel i *Munkiana* nr. 56, 2015.

I tidens ånd og nationale stemning afsluttes mødet i Den danske Forening med, at man synger "de to landes nasjonalsange."

Erik Stubs foredrag er kendetegnende for mange foredrag, der gengives i pressen i 1950'erne. Mere nuanceret end tidligere og med et godt kendskab til Kaj Munk som det modsætningsfyldte menneske, han var. Men også som et menneske for hvem Norge var eksemplet til efterfølgelse.

***Hardanger* 1954.01.13.**
Artikel med overskriften "Ved Kaj Munks kjørke". Skribent Pal Sundvar.

En artikel, der skildrer et blandt mange norske besøg i Vedersø efter krigen. Pal Sundvar gengiver hovedtrækkene i Munks liv og specifikt drabet på ham i 1944. Kaj Munk prises højt, og om kirkebesøget hedder det: "Her stod Kaj Munk for ti år siden og holdt sin siste preik. Orda hans lyder mellem veggene og speglar seg enno av i anleta her."

Vedersø blev et yndet udflugtssted for mange nordmænd, ja, hele turist-selskaber valfartede til Vedersø efter krigen.

***Arbeiderbladet* 1955.03.17**
Overskrift: "Strid om Kaj Munk Film". Forfatter SALVE.

Efter godt ti år er der plads til kritiske Munk-artikler. Her en artikel, der nok medgiver Kaj Munk et dramatisk talent, men….()… "hans sind hadde motsetninger og viste merkelige svingninger…()..klarhett og logikk var ikke hans største egenskaper….()..han kunne ikke kontrollere og kultivere sine effekter og havnet derfor ustanselig i ukunst og banaliteter…()…Ingen dramatiker trenger mere en stek og sikker instruktør, en som kan dekke over svakkhetene og banalitetene, det billige effektjageri."

SALVE undrer sig over, at Dreyer overhovedet har villet filmatisere *Ordet* – og tilladt banaliteterne at leve videre på lærredet.

> Munk-kritikken er til at føle på og meget lig, hvad venstrefløjen i Danmark en tid fandt passende. Hvad jeg konstaterer er, at kritikken – indædt i sit sproglige udtryk – kommer langt senere i Norge, der frem til 1955 har 'fløjlshandskerne' på, når det gjaldt Kaj Munk.

Radiospil og smånotitser
***Firda Folkeblad* 1958.05.29**
Radioprogrammet anfører: Radioteatret spiller *Ordet*
***Rogaland Avis* 1963.03.04**
Radioprogrammet anfører: Radioteatret opfører "*Før Cannae* av Kaj Munk".
***Arbeiderbladet* 1991.10.14**
Teaterannonce for "*Ordet* av Kaj Munk".
***Dagsavisen* 2003.05.07**
"Ord for dagen: Han ville gi folk sinns-storhed og folket ønsket gåsjepålegg".

Forgæves har jeg ledt efter 'karakter-drabet' i norske aviser uden at finde det. Så jeg kan notere, at karakterdrabet ikke har fundet spalteplads i norske aviser. Åbenbart et dansk fænomen knyttet til efterkrigstiden og kampen om den rette historiefortælling – en kamp om eftermælet.

Opsummering og kommentarer

Efter maj 1945 er der op mod 750 henvisninger til Munks navn på nb.no., ca. 75 procent af alle henvisninger; ikke mindre end nogle hundrede artikler. Rækken af lovprisninger er enorm (især i perioden 1945 – 1950). Munk er virkelig populær. Efter 1955 noteres mere kritiske artikler om Kaj Munks dramatiske produktion.

Radioteatrets rolle fremgår af mange, mange drama-opførelser i norsk radio – og kan næppe vurderes højt nok. Med TVs udbredelse i 1960'erne reduceres antallet af opførelser i Radioteatret, der utvivlsomt har haft stor betydning for kendskabet til Munks dramatiske produktion.

Munks enorme succes og værdsættelsen af ham har utvivlsomt rod i krigens forløb. Helten Kaj Munk, ham der ofrede sit liv for Danmark, medvirker stærkt til, at der bredt i Danmark og Norge – høj og lav – er en opbakning til Munk. Det er den historie, der fylder. De enkelte dramastykker omtales mindre.

Et stort flertal af Munk-linkene er små notitser, annoncer med Munks navn anført og korte omtaler af et Munk-arrangement. De store og fyldige Munk-fortællinger svinder hastigt ind. Helt som man kunne forvente det.

Karakterdrabet, jfr. Per Stig Møller, omtales ikke. Synes ikke eksisterende.

Konklusion

Jeg satte mig for at undersøge fire hovedspørgsmål knyttet til Kaj Munk og nb.no, og kan give følgende svar:

1. Var Kaj Munk hyppigere omtalt i norsk presse før krigen end efter krigen, jfr. at Munks store periode som dramatiker var i 1930'erne? *Svar: Nej Kaj Munk var ikke hyppigere omtalt i norsk presse før krigen end efter krigen.* Mens antallet af Munk-link er på ca. 22% før krigen, er det på ca. 75% efter krigen.

2. Var det den samme gruppe mennesker, der hyldede Kaj Munk før og efter krigen? *Svar: Både ja og nej! Det skal forstås sådan, at norsk teaterverden – i bred forstand (skuespillere, publikum, anmeldere, teaterdirektører) – generelt var meget positive over for Kaj Munk og hans hele virke som dramatiker og person både før og efter krigen. Det officielle Norge og det officielle Danmark markerede sig først tydeligt positive efter krigen. Så krigen og dens forløb ændrede synet på Munk og hans virke.*

3. Hvilke Munk-relaterede temaer præger norske aviser (tilgængelige på nb.no/nbsok) før, under og efter krigen? Svar: ***Før krigen****, 1930'erne' er det ikke uventet Kaj Munks kendte skuespil* Ordet *som er hovedtema i mange, mange artikler. Andre skuespil følger et stykke efter, men dog med adskillige Munk-link. Det gælder* Han sidder ved smeltediglen *og* Sejren*, som har næsten lige mange link.* Niels Ebbesen *får et mindre antal Munk-*

link. ***Under krigen*** *optræder Kaj Munks navn (næsten) ikke i nb.no, hvilket utvivlsomt hænger sammen med pressecensuren.* ***Efter krigen*** *er 'hele Munk-historien' i fokus; det er nationalhelten Munk, som fejres og mindes. Først omkring 1955 dukker mere kritiske Munk-artikler op. Et stort antal annoncer for skuespil, radiospil (radioteatret) og små notitser, herunder Munk-vittigheder, giver de ca. 75% Munk-link efter krigen.*

4. Var der i Norge, som i Danmark, et forsøg på et 'karakterdrab' på digterpræsten udført af kulturradikale og venstreorienterede politikere, som kom til udtryk i dagspressen? *Svar: Det korte svar er nej. Via dagspressen kan der ikke dokumenteres en aktiv kamp mod Kaj Munk i Norge efter den 8. maj 1945. – Situationen i 1945 var jo også den, at Norge havde rigeligt at gøre med at bygge landet op. Og så var Kaj Munk jo ikke noget norsk problem! For Norge var Munk i de år, hvor kritikken af ham for alvor tog fat i Danmark, fortsat en 'lysende stjerne', hvis indsats ikke var glemt. Det gjaldt ikke mindst hans indsats i forhold til jøderne*[16] *og hans støtte til Norge, da det gjaldt.*

16 Jfr. bl.a. skuespillet *Han sidder ved smeltediglen* fra 1938, men Kaj Munk var aktiv kritisk i forhold til jødespørgsmålet allerede fra 1933. Se Per Stig Møller: *Kaj Munk*, Gyldendal2014, s. 646. – *Han sidder ved smeltediglen* fik premiere i Norge den 23. april 1938. Et større antal breve på KMF vidner om Norges glæde og taknemmelighed for stykket – i kampen for de svageste, hvad jøderne jo vitterligt var i tiden, måtte Munk med et kristent fodfæste forsvare deres sag. Der var ikke tale om en politisk stillingtagen.

Litteratur

Andersen, Knud Erik: *Kaj Munk og Norge – Norge og Kaj Munk*, *Munkiana* nr.56, 2015.

Austad, Torleiv: *Kirkens Grunn. Analyse av en kirkelig bekjennelse fra okkupasjonstiden 1940-1945*. Oslo 1974. I *Kaj Munk. Dansk rebel og international inspirator.* Akademisk Forlag 1995.

Austad, Toreleiv: *Kaj Munk sett I lyset av den norske kirkekekamp*. I *Kaj Munk. Dansk rebel og international inspirator.* Akademisk Forlag 1995.

Brev af *19. september 1933* (KMF-nr. 38.19.01) og *24. februar 1936* (KMF-nr. 38.20.01). Brevene findes i forfatterakivet under de angive KMF-numre.

Hjeltnes, Guri*: Avisopgjøret etter 1945*. Oslo 1990.

nb.no/nbsok – følgende aviser er anvendt*: Arbeiderbladet, Firda Folkeblad, Holden Arbeiderblad, 1ste Mai, Norlands Avis, Nordisk Tidende, Rogalands Avis, Sarborgs Arbeiderblad.*

Pedersen, Jan: *Kaj Munk møtte Hitlers makt med Ordet*. Formentlig privattryk, Søgne 2011.

Møller, Per Stig: *Kaj Munk,* Gyldendal 2014.

Kaj Munk-litteratur 2010-2017

Ved Aage Jørgensen

Nedenstående er en videreførelse af min Kaj Munk-litteraturliste 1967-2009 i *Munkiana*, nr. 43, 2010, s. 19-35, der også er videreført som netpublikation: http://www.kajmunk.hum.aau.dk/?page=bibliografi_aj
Nogle avisartikler er denne gang medtaget.

2017

● Lings, Jens Kristian, "Kaj Munks eftermæle". *Kristeligt Dagblad* 13.2.2017.
● Sørensen, Christian Grund, "Kaj Munk og Vedersø Præstegård". I: Eberhard Harbsmeier & Niels Thomsen (red.), *Præstegården i Danmark. Kultur og teologi*. 2017. S. 115-27.
● Topsøe, Vilhelm, "Kaj Munk – historien om det kristne martyrium". *Kristeligt Dagblad* 1.2.2017.

2016

● *Munkiana*, nr. 58, 2016. (Jørgen Albretsen, "'Sejren' har 80-års fødselsdag, også digitalt set", s. 8-10; Carl P. Behrens, "Replik til Ricardt Riis", s. 11-12; Svend Aage Nielsen, "Kaj Munk og alterbilledet i Vedersø Kirkes krypt", s. 13-14; Ricardt Riis, "En mulig linje i Kaj Munks skuespil", s. 15-24; Knud Erik Andersen, "Ikke (helt) som de andre", s. 24-35 [om Erik Thostrup Jacobsen, "Som om intet var hændt", 1991].
● *Munkiana*, nr. 59, 2016. (Knud Erik Andersen, "Kajmunk.aau.dk. Studieudgaven. En status med perspektiver", s. 5-7; Jon Høgh, "Jens Kamp Bjerg – en af Kaj Munks konfirmander fortæller", s. 8-10; Søren Daugbjerg, "Kaj Munks besøg på Sokkehavegaard ved Nakskov i juni 1939", s. 11; Svend Aage Nielsen, "Karaktermordet på en mor", s. 12-19; Elof Westergaard, "Kaj Munk Dramaet. Om Torvald Westergaards bronzeskulptur", s. 20-23; Jens Kristian Lings, "Torvald Westergaards bronzeskulptur", s. 24-28; Paul Gerhard Schoenborn, "Findes der med baggrund i Bekendelseskirkens kamp et historisk begrundet forbillede for personen biskop Beugel i skuespillet 'Han sidder ved Smeltediglen'?", s. 30-39.)
● Høgh, Jon, *Kaj Munks inferno. Kaj Munks opgør med diktaturet og demokratiet - belyst gennem et udvalg af artikler, taler og prædikener 1933-1944*. 2016. 82 s.
● Riis, Ricardt, *Mennesket, robot eller person? En filosofisk-teologisk gennemgang af Kaj Munks skuespil* Fra Tidehvervet. 2016. 214 s.
● Øhrstrøm, Louise Klinke, *Krig. Et danskfagligt forløb*. 2016. S. 82-88 ("Kaj Munk og krigsdramaet").
● Østergaard, Kristian, "Kaj Munk 1898-1944". I hans: *Mirakler og milepæle. 50 litterære nedslag i åndshistorien*. 2016. S. 191-93. (Anm. af Per Stig Møllers Kaj Munk-bog, jf. u. 2014.)

2015

● *Munkiana*, nr. 56, 2015. (Jon Høgh, "Kaj Munk i tiden. I og omkring 1936. Brændende Europa, diktatorerne, Oxford-bevægelsen, reformationsjubilæum,

børnebog", s. 5-10; Svend Aage Nielsen, "Korrektioner til udsagn af og om Kaj Munk", s. 11-14; Jens Kristian Lings, boganmeldelser, s. 15-18; Søren Daugbjerg, "Munk talte formentlig med Wested ved Camillas begravelse", s. 19-25; Per Stig Møller, "Af en ung Hjælpepræsts Breve", s. 26-40; Knud Erik Andersen, "Kaj Munk og Norge – Norge og Kaj Munk", s. 40-55; Mogens Pahuus, "Styrke- og storhedsidealer i Kaj Munks politiske skuespil", s. 56-75.)
● *Munkiana*, nr. 57, 2015. (Svend Aage Nielsen, "Kaj Munk og Regensen", s. 7-17; Kaj Munk, "Regensen er Danmark i Sandhed og Aand", s. 18-19; Ricardt Riis, "Svar til Søren Daugbjerg [bidrag i nr. 56]", s. 22-25; Peter Øhrstrøm, "En persuasiv model for digitalisering af kulturarven. Kaj Munks værker som eksempel", s. 26-30; Knud Erik Andersen, "Minister Gunnar Larsens dagbog og Kaj Munk", s. 31-35.)
● Dosenrode, Søren (red.), *Kaj Munk. Manden og Værket*. Udvalgte og kommenterede tekster. 2015. 357 s. (Søren Dosenrode, "Kaj Munk – et rids", s. 13-35; Marc Auchet, "Kaj Munk – en dramatiker i og udenfor tiden", s. 37-46; Anker Gemzøe, "Kaj Munk som lyriker og prosaist – den traditionelle provokatør og tvivlende profet", s. 127-38; Hans Raun Iversen, "Kaj Munks teologi", s. 199-211; Søren Dosenrode, "Kaj Munks politiske ståsted – en mand i en ekstrem tid", s. 247-61; id., "Kaj Munk og modstanden under Besættelsen", s. 289-300.)
● Gemzøe, Anker, "Provokerende traditionalist og tvivlende profet: Kaj Munk som lyriker og prosaist". *Nordica*, 32, 2015, s. 244-282.
● Kristensen, Hans, "Første. Anden. Tredje. Og tredje for sidste gang – ". *Jæger*, 24:4, 2015, s. 104-07.
● Møller, Per Stig, *Aldrig skal Danmark dø. Kaj Munks avisdigte 1940 og censuren*. 2015. 136 s. (Heri: "Navigare necesse. Tolv Digte om Danmark 1940 [1941]", s. 53ff [incl. Hans Brix, "Universet og Aanden", s. 57-60].)
● Møller, Per Stig, "Ved fejhed opnås intet – eller gør der?" *Berlingske Tidende* 9.4.2015.

2014
● *Munkiana*, nr. 54, 2014. (Gerhardt Eriksen, "Kaj Munk i nærbillede. Fortællingen om en præst [H.H. Siegumfeldt], der på et tidligt tidspunkt af Munks forfatterbane interesserede sig aktivt for, hvad han skrev", s. 5-8; Morten Schyberg, "Om opholdet hos Kaj Munk", s. 8-9; Grå Starcke, "Erindring fra Silkeborg", s. 10-11; Herman Christiansen, "Indberetning", s. 12-13; Carl P. Behrens, "Et spark til 'Ordet'", s. 13-16; Ricardt Riis, "To kilder i Munks ubevidste?", s. 16-23; Marc Auchet, "Et spark til Kaj Munk-forskningen: Ricardt Riis' teologiske afhandling om mirakelstykket 'Ordet'", s. 24-35; Marie Goul, "Kaj Munk som sin egen spindoktor", s. 36-41; Charlotte Kirketerp, "Kaj Munk 70. Digital kulturformidling på Facebook", s. 41-47.)
● *Munkiana*, nr. 55, 2014. (Thomas W. Lassen, "Danmarks Kaj! Pastor Louis Brøndums mindedigt for Kaj Munk", s. 6-11; Jon Høgh, "Kaj Munks børnebøger for mindre og større skolebørn", s. 12-17; Knud Erik Andersen, "En god oplevelse", s. 18-21 [om artikelkonkurrence i forbindelse med 70-året for KM's død]; id., "Magten og kærligheden. En undervisers og foredragsholders erfaringer med Kaj Munk. Eller: 'Hvordan forholder I jer til Kaj Munk og hans forfatterskab?'", s. 22-25;

Ricardt Riis, “Talte Munk med Wested ved hans hustrus begravelse?”, s. 25-34; Peter Øhrstrøm & Ulrik Sandborg-Petersen, “Slutscenen i ‘Han sidder ved Smeltediglen’”, s. 38-41; Søren Dosenrode, “Kaj Munk og debatten om fosterdrab. ‘Naar en Kvinde først er Mor, er hun ikke længere en falden Kvinde, ligegyldigt hvordan hun saa er blevet det’”, s. 42-55.)

● Andersen, Knud Erik & Jon Høgh, *“Der skal komme en stor fredens dag engang”. En historie om præsten og digteren Kaj Munk, krigen og Vedersø Præstegård*. 2014. 98 s.

● Andersen, Kaare Vissing, “Kampen om Kaj Munks eftermæle”. *Kristeligt Dagblad* 9.1.2014.

● Daugbjerg, Søren, *Kaj Munk og Lolland. Mennesker Munk mødte*. 2014. 272 s. (Anm.: Jørgen Albretsen, *Munkiana*, nr. 55, 2014, s. 34-35.)

● Dosenrode, Søren, Hans Raun Iversen & Peter Lodberg (red.), *Kaj Munk og teologien*. 2014. 283 s. (Introduktion s. 9-13; Marc Auchet, “Kaj Munk og ’Konsekvensgalskaben’”, s. 17-41; Peter Øhrstrøm, “Kaj Munk og livssynsdebatten i 1920’erne”, s. 45-69; Hans Hauge, “Kaj Munk og kulturradikalismen”, s. 71-82; Søren Dosenrode, “Kaj Munk, folkekirken og modstand under besættelsen”, s. 83-112; Ricardt Riis, “En helt fri mand”, s. 113-28; Kirsten Nielsen, “Min Vilje, Gud, i din! Min Aand mod dig! De bibelske personer i ‘Samson’ og ‘En Idealist’”, s. 131-53; Søren Lodberg Hvas, “Kaj Munk: ‘Ordet’ – set i et teologisk perspektiv”, s. 155-74; Ricardt Riis, “Følelsernes teologi hos Munk”, s. 175-204; Hans Raun Iversen, “Kaj Munk som prædikant”, s. 207-29; Christian Grund Sørensen, “Et Guds Under? Persuasionen i Kaj Munks prædikener”, s. 231-54; Peter Lodberg Hvas, “Kaj Munks teologi – dengang og nu”, s. 255-65.) (Anm.: Steen Skovsgaard, *Munkiana*, nr. 54, 2014, s. 35-37.)

● Dosenrode, Søren, “Paul! Hvorfor tog du ikke hænderne op?” *Weekendavisen* 29.8.2014.

● Dürrfeld, Peter, “Kaj Munk (1898-1944)”. I hans: *Hjertet har altid det sidste ord. Erindringer om de døde i mit liv*. 2014. S. 61-73.

● Grymer, Claus, “Historien om Kaj Munk bliver aldrig uaktuel”. *Kristeligt Dagblad* 27.8.2014.

● Hauge, Hans, “Kaj Munks modernisme”. *Kristeligt Dagblad* 23.1.2014.

● Høgh, Jon & Carl P. Behrens (red.), *Vedersø-Lolland retur*. 2014. 102 s.

● Knippel, Lars-Ole, “Stigende Kaj Munk-interesse”. *Jyllands-Posten* 10.1.2014.

● Kristensen, Hans, “Den moderne Munk”. *Jæger*, 23:12, 2014, s. 58-61.

● Lassen, Thomas W., “‘Far taler om andre ting i kirken’. Omkring et mindedigt for Kaj Munk”. *Lolland-Falsters Historiske Samfund. Årbog*, 102, 2014, s. 27-36.

● Lings, Jens Kristian, “Kaj Munk, sandhed og politik”. *Kristeligt Dagblad* 20.1.2014.

● Møller, Per Stig, *Kaj Munk. Digter, præst og urostifter*. 2014. 680 s. (En samudgivelse af *Munk*, 2000, s. 11-542, og *Mere Munk*, 2003, s. 543-95, med tilføjelse af et afsnit, “Men større er dog Gud”, s. 597-649; “Noter”, s. 650-71.) (Anm.: Kristian Østergaard, “Kaj Munk står stærkt i revideret lys”, i hans: *Mirakler og milepæle. 50 litterære nedslag i åndshistorien*. 2016. S. 191-93. (*Kristeligt Dagblad* 19.12.2014.))

● Nielsen, Svend Aage, *Kaj Munk: “Jeg beder virkelig meget undskylde …”. Kaj*

Munks undskyldning – i juli 1941 – for at hans Pilatus "slipper for billigt" i dramaet. 2014. 376 s. (Anm.: Peter Øhrstrøm, *Munkiana*, nr. 54, 2014, s. 37-38.)
● Tjørnehøj, Henning, "Kaj Munk udviklede aldrig et demokratisk sindelag". *Kristeligt Dagblad* 7.1.2014.
● Vangshardt, Rasmus, "Den kulturradikale pietist Kaj Munk". *Kristeligt Dagblad* 28.8.2014.

2013
● *Munkiana*, nr. 51, 2013. (Heri: Anker Gemzøe, "Éloge de Marc Auchet", s. 6-8; Knud Erik Andersen, "Test er ikke så ringe, når man ønsker at blive klogere …", s. 9-12; id., "Vanskeligheder ved at arbejde med og forstå Kaj Munk", s. 13-17; id., "Kaj Munk og hans karakterdannelse", s. 17-27; Marc Auchet, "Shakespeares skygge i Kaj Munks skuespil 'Sejren' – En advarsel om diktatorernes hybris og fald", s. 27-43.)
● *Munkiana*, nr. 52, 2013. (Heri: Lasse Burri Gram-Hansen og Sandra Burri Gram-Hansen: "Fra Geocaching til Persuasiv Læring", s. 16-35.)
● *Munkiana*, nr. 53, 2013. (Heri: tre Kaj Munk-prædikener, s. 5-15.)
● Andersen, Mikael Eg, "Kaj Munk i Jullerup". *Søndersø og omegns lokalhistoriske forening. Årsskrift*, 30, 2013, s. 42-45.
● Bach-Nielsen, Carsten (medd.) "Ilden og gnisterne. Niels Nøjgaards begravelsestale over Kaj Munk". *Kirkehistoriske Samlinger*, 2013, s. 217-20.
● Hauge, Hans, "Når den døde vågner. Bjørnsons 'Over Ævne's virkningshistorie – i Kaj Munks 'Ordet'". I: Liv Bliksrud, m.fl. (red.), *Den engasjerte kosmopolitt. Nye Bjørnson-studier*. Oslo, 2013. S. 61-73.
● Riis, Ricardt, *Et spark til himlens dør. En teologisk gennemgang af "Ordet" og skuespillets sammenhæng med "En Almanakhistorie"*. 2013. 244 s. (University of Southern Denmark Studies in Scandinavian Languages and Literatures, 110.) (Anm.: Svend Aage Nielsen, *Munkiana*, 52, 2013, s. 7-13; Knud Erik Andersen, åbent brev, ib., s. 13-15.)
● Steens, Jørgen, "'Mordet på Munk ændrede alt'". *Kristeligt Dagblad* 28.12.2013. (Interview med flere.)
● Washuus, Dorte, "Historien om Kaj Munks forårsbebuder". *Kristeligt Dagblad* 23.2.2013.

2012
● *Munkiana*, nr. 49, 2012. (Heri: Jon Høgh, "Præsten i Vejlby. En sammenligning af St. St. Blichers novelle og Hans Brix's og Kaj Munks drama", s. 10-21; Ricardt Riis, "'Vandbærere' og 'Stjerner'", s. 22-34.)
● *Munkiana*, nr. 50, 2012. (Jon Høgh, "Fiktionens virkelighed i Kaj Munks skuespil 'Kærlighed'", s. 6-12; Ricardt Riis, "'Det tror jeg skam ikke det er'", s. 16-26; Mogens Pahuus, "Menneskesynet og de centrale livsidealer i Kaj Munks dramatik", s. 27-44.)
● Dehn, Stine Ravnborg, "Kaj Munk. Fortid, nutid og fremtid?" *Bibliana*, 13:1, 2012, s. 42-45.
● Gemzøe, Anker, "Viljen til operation. Munks første diktatordrama – original og

bearbejdelse". *Nordica*, 29, 2012, s. 271-319.
● Iversen, Hans Raun, "Rebellen og reformatoren. Kaj Munk og Luther". I: Niels Henrik Gregersen (red.), *Lutherbilleder i dansk teologi 1800-2000*. 2012. S. 203-19.
● Lings, Jens Kristian, "Kaj Munks sidste timer". *Hardsyssels Årbog*, 2. rk., 46, 2012, s. 83-92.
● Madsen, Helle Sahl, "Kaj Munk skrev både din og vor skaber". *Kristeligt Dagblad* 20.4.2012.

2011
● *Munkiana*, nr. 46, 2011. (Heri: Karsten Nissen, "Et varigt og værdigt minde", s. 12-17 [om Vedersø Præstegård]; Carl P. Behrens, "Vedersø Præstegårds betydning for Kaj Munk", s. 17-20; id., "Martyriet i Kaj Munks sidste trykte prædiken", s. 20-24.)
● *Munkiana*, nr. 47, 2011. (Heri: Vilhelm Topsøe, "Pastor Munk – et skuespil", førsteopført på Odense Teater 24.1.1998, s. 3-47.)
● *Munkiana*, nr. 48, 2011. (Heri: Andrea Dosenrode, "Et glimt fra Kaj Munk Forskningscentrets dagligdag", s. 10-20 [omkring kronikforslag 1938 af Carl Otto Steinmetz]; Jens Kristian Lings, "Kaj Munk lever godt i Norge", s. 20-25.)
● Auchet, Marc & Anker Gemzøe (red.), *Kaj Munks dramatik i teaterhistorisk optik*. 2011. 285 s. (Indledning s. 5-11; Marc Auchet, "Kaj Munks æstetik og 'det hellige teater'", s. 15-48; Mogens Pahuus, "Den ibsenske tematik i Kaj Munks dramatik", s. 49-70; Anker Gemzøe, "Munk og Shakespeare. Tre strategier", s. 71-99; Lise Præstgaard Andersen, "'En Idealist' som 1920'ernes Herodes-drama", s. 103-30; Johan de Mylius, "Kaj Munk og dansk ekspressionisme – nogle litteraturhistoriske overvejelser", s. 131-45; Jesper Valeur Mogensen, "Munks dramatiske eksperimenter i krigens skygge", s. 147-61; Sven Hakon Rossel, "Kaj Munk-billedet i dansk litteraturhistorieskrivning – punktnedslag", s. 163-86; Anker Gemzøe, "Tvesyn og tøven i 'Ordet'", s. 189-207; Erik Svendsen, "Dobbeltloyalitet og de metafysiske ord i 'Ordet'", s. 209-19; Annelis Kuhlmann, "Retten til 'Ordet'", s. 221-42; Marc Auchet, "'Ordet' i fransk iscenesættelse – teaterteksten som palimpsest", s. 243-55; Aage Jørgensen, "Kaj Munk – nogle litteraturhenvisninger", s. 259-82.) (Anm.: Keld Hyldig, *Edda*, 2012, s. 344-46; Erik Lund, *Munkiana*, 49, 2012, s. 6-9.)
● Høgh, Jon, *Kaj Munk. Frie må vi være for at leve*. 2011. 80 s.
● Høgh, Jon, "Kaj Munk. Miraklet og underet, belyst gennem et brev, erindringerne 'Foraaret saa sagte kommer', skuespillet 'Ordet', en avisartikel og en prædiken". *Hardsyssels Årbog*, 2. rk., 45, 2011, s. 63-80.

2010
● *Munkiana*, nr. 43, 2010. (Heri bl.a.: Jens Kristian Lings, "Kaj Munks sidste timer", s. 6-13; Aage Jørgensen, "Kaj Munk – nogle litteraturhenvisninger", s. 19-35.)
● *Munkiana*, nr. 44, 2010. (Heri bl.a.: Marc Auchet, "Kaj Munk som dramatiker", s. 6-22; Ulrik Sandborg-Petersen & Peter Øhrstrøm, "Det Virtuelle Forskerværksted for Kaj Munk Studier. Design af en platform for udvikling af et alment tilgængeligt website for Kaj Munks forfatterskab", s. 23-27.)
● *Munkiana*, nr. 45, 2010. (Heri bl.a.: Annricka Arildskov Ledet, "Kaj Munk – et

systemkritisk nationalsymbol", s. 10-13; Jesper Valeur Mogensen, "Satiriker og Legebarn", s. 14-31 [om to nyfundne dramaudkast].)

● Andersen, Henrik Nygaard Torleiv Austad & Johs. Nørregaard Frandsen (red.), *Størst er barnet. Artikler om barnet i Kaj Munks forfatterskab*. 2010. 312 s. (Indhold: Stephen A. Mitchell, "Forord", s. 7-8; Henrik Nygaard Andersen, "Indledning", s. 9-12; Ingolv Austad, "'Pilatus'. Karakterdrama og kristen forkynnelse", s. 13-24; Tom Lundskær-Nielsen, "'En idealist'", s. 25-42; Henrik Nygaard Andersen, "Barnet i 'Ordet'", s. 43-57; Bo Hakon Jørgensen, "Hvordan klare kærlighedstabet? Om Kaj Munks 'I Brændingen' (1929)", s. 59-67; Morten Nøjgaard, "Livets dejlighed, den er der ikke for meget opbyggeligt ved. Kærlighed og lidelse i 'Kærlighed'", s. 69-87; Jan Pedersen, "Barnet i 'Et tidehverv'", s. 89-97; Jan Schumacher, "Livets sødeste Hemmelighed. Barnet i 'Cant'", s. 99-110; Knud Bjarne Gjesing; "Tragedie og evangelium. Om Kaj Munk: 'De Udvalgte' (1933)", s. 111-23; Øyvind T. Gulliksen, "'Kom og sæt jer her, I smaa!' Kaj Munks tekster for barn og unge", s. 125-39; Kristin Norseth, "Det er ikke gull alt som glimrer", s. 141-55; Ulf Sundblad, "Att falla i själva segerögonblicket", s. 157-69; Torleiv Austad, "Det ufødte barns rett til liv. Skuespillet 'Selvtægt' (1937)", s. 171-83; Hans Hauge, "De romantiske børn. Om 'Diktatorinden'", s.185-97; Lynn Claire Feinberg, "Kommentar til 'Han sidder ved Smeltedigelen' – et stykke av Kaj Munk", s. 199-211; Johs. Nørregaard Frandsen, "Skal vi danse i Himlen? Kaj Munk og 'Egelykke' i litterære barndomsspor", s. 213-28; Jens Eike Schnall, "'Atterdag' eller les extrêmes se touchent", s. 229-38; Julie K. Allen, "Barnet som symbol for det danske folk i Kaj Munks 'Niels Ebbesen'", s. 239-47; Sjur Isaksen, "Barnet i Kaj Munks prekener", s. 249-64; Christian Braw, "I kamp för livets sak - om Kaj Munks 'Den Kærlighed'", s. 265-76. Anders Kingo, "At vorde enfoldig. 'Før Cannae' genset med kierkegaardske briller", s. 277-89; Arne Munk, "Brobygger til evigheden", s. 291-307.)

● Brovst, Bjarne Nielsen, *Lise Munk. En stærk kvinde*, 1909-1998. 2010. 416 s., 28 pl. (Heri indgår tidligere udgivelser: "Lise Munk. En pige fra Vedersø" og "Kaj Munk. Retsopgør og eftermæle", samt forf.'s bidrag til artikelsamlingen "På Lolland jeg den hented".)

● Dosenrode, Søren (red.), *Freedom of the Press. On Censorship, Self-Censorship, and Press Ethics*. Baden-Baden, 2010. 203 s. (Heri: Søren Dosenrode, "Approaching the Questions of Freedom of the Press, Censorship, Self-Censorship, and Press Ethics", s. 11-20; Arense Lund, "Kaj Munk as a Journalist", s. 21-25; Svend Aage Nielsen, "Kaj Munk in and between the World Wars. Official and Political Censorship", s. 26-39.)

● Fjelde, Jens, "Kaj Munk i det midtjyske". *Hardsyssels Årbog*, 2. rk., 44, 2010, s. 125-29.

● Kuhlmann, Annelis, "En forestilling om forstillelse. Lars Noréns iscenesættelse af 'Ordet' (2008)". *Peripeti*, nr. 13, 2010, s. 135-44.

● Rasmussen, Inge Lise, Anm. af Bo Elbrønd-Bek, *Opstandelsesmotivet i Kaj Munks drama Ordet*. *Studi Nordici*, 17, 2010, s. 89-90.

● Schoenborn, Paul Gerhard, "Kaj Munk – der politische Pfarrer und Dichter, den die SS erschoss". *Transparent-Extra*, 98, 2010, s. 1-12.

Formandens beretning for 2016, afgivet i Vedersø den 14. januar 2017

Af Søren Dosenrode

2016 var vel et godt Munk-år. Måske ikke et helt så extravagant herligt år som 2014, 100 året, men dog et godt år. Det er utroligt dejligt, at Kaj Munk stadigt viser sin kraft, sin tiltrækningskraft. Faktisk går det rigtigt godt med hensyn til aktivitet relateret til Kaj Munk.
Lad os først kigge på:

Selskabet

Det går både godt og skidt. Det går fint med hensyn til aktivitet og finanser, men vi bliver færre og færre. Vi er 118 medlemme plus to institutioner. For ti år siden var vi 154. Det bekymrer mig. Det bekymrer mig meget! Naturligvis er det den samme udvikling som i resten af 'foreningsdanmark', men nu, hvor vi drosler Forskningscentret kraftigt ned til sommer, har vi brug for at være omkring 200-250 medlemmer for at holde *Munkiana* i live på den måde, vi kender det. Så her har vi *alle* en stor opgave! Fortæl venner og bekendte om Selskabet; giv dem et eksemplar af *Munkiana* OG et indbetalingskort! Det kan vi måske tage med til diskussionen… Nå til det mere oplivende.

Vi havde et godt seminar i sommers. Det var et forsøg. Der var tale om et nyt koncept, vi ville afprøve. Det var et endags seminar med foredrag om formiddagen og derefter workshops, hvor man kunne gå der hen, hvor man havde lyst til. Med 65 deltagere må man sige, at det var en succes. Det er nok det format, vi vil bruge igen i 2018. Det gav desværre underskud – og det var så vores egen skyld, vi kludrede gevaldigt i det med budgettet – men det var mig magtpåliggende, at vi ikke skulle aflyse som i 2015.

Konkret så programmet således ud:

Kaj Munk, en digter under krigen

Foredrag:
- Foredrag ved biskop Elof Westergaard med udgangspunkt i dagens tema og med inspiration i tre skulpturer af Torvald Westergaard, som kan ses i Præstegården.
- Kaj Munks modstandsdigte, med recitation af udvalgte digte; det var godt at få næste generation Munk-interesseret, ved Marie Goul med; og så selvfølgelig Caspar Koch. … og med hensyn til 'ungdom og Munk' kan jeg ikke lade være med at bemærke, at Christian Grund Sørensen, som holder oplæg senere i dag, også er en vårhare på spæde 48 år ☺

Workshops:
- Modstandsprædikener
- Modstandsdramatik
- Kaj Munk og modstanden – i undervisningen i dag

Der blev uddelt mange roser for det seminar! En stor tak til Jørgen Albretsen og Anna Saarup Brinth!

Og så har Jon Høgh – igen – begået en bog! En bog med den spændende og fængende titel: *KAJ MUNKS INFERNO*. Han diskuterer Kaj Munks opgør med diktaturet og demokratiet, og han gør det på baggrund af artikler, taler og prædikener 1933 – 1944. Til

kilderne, ad fontes, er slagordet ved al god forskning. Det er et spændende tema, og det er en spændende bog. Så den anbefaler jeg gerne! Tillykke med den!

Endelig har jeg just for 30 minutter siden fået Ricardt Riis' nyeste værk: *Mennesket, robot eller person? En filosofisk-teologisk gennemgang af Kaj Munks skuespil* Fra Tidehvervet, netop udgivet ved Aalborg Universitetsforlag. Det er nok de færreste, der vil mene om Kaj Munk, at han var en dygtig religionsfilosof. Bogen *Mennesket, robot eller person?* vil prøve at vise, at det var han. Han tog i sit skuespil *Fra Tidehvervet* frejdigt handsken op fra f.eks. professor Oluf Thomsen, der i bogen *Religiøs og biologisk Opfattelse* (som Kaj Munk ejede) havde skrevet: "Vi føres da uvægerligt til den Konsekvens, at Mennesket med Nødvendighed bliver den, han er, og med Nødvendighed handler, som han gør. Den Forestilling, at Mennesket har en 'fri Vilje', bliver da blot Udtryk for, at Problemet opstilles fejlagtigt eller uden Hensyn til at Erfaringen betragtes religiøst." (tilføjet senere).

Munkiana

Selskabet har udgivet 2 numre af *Munkiana*, og dermed lever vi op til vores eget mål – nemlig to om året!

Det er en stor fornøjelse at følge tilblivelsen fra sidelinjen. At se, eller høre, hvordan Peter og Jørgen diskuterer mulige bidrag og artikler. Resultatet foreligger jo i de to numre, I har fået. Personligt finder jeg dem begge meget spændende.

Og hvad sker der med *Munkiana*, når vi drosler Forskningscentret ned, og Jørgen stopper som med-redaktør? Det bliver lidt af en opgave for bestyrelsen.

Selve redaktionsarbejdet er jeg fortrøstningsfuld for – det vil sige, det afhænger af, hvordan I sammensætter bestyrelsen ved valgene om lidt. Men med det forbehold, har jeg overvejet at sammensætte et hold på tre redaktører: Peter Øhrstrøm, Jon Høgh og Christian Grund Sørensen.

Med hensyn til økonomien, har jeg jo insisteret på, at vi forsøger at opbygge en lille 'formue', og det har vi. Så der er midler til det første år eller to. Men hvad så? Vi får jo ikke mere en refusion fra Forskningscentret, for at publicere dets forskningsartikler. Nuvel, jeg har en ide m.h.t. lidt hjælp fra universitetet. Men nu får vi se. Vi har jo ½ år at arbejde i og jeg er fortrøstningsfuld!

Kaj Munks Præstegård i Vedersø.

En af årsagerne til at vi har Kaj Munk Selskabet er vel, at Præstegården skulle bevares, og det på trods af en lang række regeringers svigt og … jeg fristes til at sige svindel og løgne. Nuvel; her er vi så i dag, og er glade for de rammer der er skabt.

Selskabets bestyrelse blev inviteret med, da Præstegårdens bestyrelse holdt visionsdag, og den gensidighed og det samarbejde er vi glade for. Forskningscentret er i øvrigt også repræsenteret i bestyrelsen, ved Peter Øhrstrøm, så vi har en fin treklang.

Her på Præstegården har der i årets løb været særudstillinger og arrangementer. Jeg vil her kun nævne udstillingen: "Bag om Carl Th. Dreyers film 'Ordet'". Den indeholder billeder skænket af filmselskabet Palladium, som tager gæsterne med bag kameraet og viser,

hvordan en af dansk films klassikere blev til. Filmen er optaget i Vedersø for 60 år siden og her blev billederne taget. Niels Jørgen Langkilde, der er medlem af Forskningscentrets bestyrelse, er pt. i Brasilien. Han skrev den anden dag, at han 1. januar så en brasiliansk film, der hele tiden krydsklippede med "Dreyers film". Spændende, som Munk er aktuel på tværs af kulturene og sproggrænserne også i 2017.

Så er der også udstillingen: "Kaj Munks liv i præstegården". Udstillingen byder på en lang række genstande, som familien Munk har skænket Kaj Munks Præstegård. Mange af disse genstande fortæller om den personlige side af Kaj Munk og om livet i præstegården.

Jeg kan kun glæde mig over aktiviteterne.

Forskningscentret

Nu har jeg i flere år lagt KMF i graven… men hver gang er vi blevet reddet på målstregen. Det er vi så også 'lidt' i år. Vi har siden 2015 spinket og sparet, således at der var løn til Jørgen og der var midler til at betale for forskningsartikler udgivet i *Munkiana*. Men nu ser det ud til at være slut. 30. juni er pengene brugt op – 2 år senere. Vi er jo glade og taknemmelige for den ekstra tid, men det er ærgerligt, at forskningscentret må drosle gevaldigt ned. Men lukker, det gør vi ikke! Ud over Peter og mig, vil Christian Grund Sørensen og Knud Erik Andersen have deres regelmæssige gang i det ydmyge kontor, der nu udgør centret. Ydmygt, men det er der dog. Det er et universitært forskningscenter ☺

Christian vil bl.a. arbejde med Kaj Munks livssyn, og Knud Erik fortsætter sit utroligt vigtige arbejde med at få gymnasierne og de ældste klasser i folkeskolen til at inkludere Kaj Munk i deres undervisning. Konkret har Knud Erik udarbejdet undervisningsmateriale, der frit kan tilgås på internettet. Han tager også ud og holder oplæg på gymnasier og skoler. Det er et utroligt centralt arbejde. Det rammer jo også lige ned i kærnen af Selskabets arbejde, nemlig at bidrage til udbredelse af kenskabet til Kaj Munk. Så det er vi dig meget taknemmelig for!

Lidt uden for centrets regi, men dog alligevel lidt inden for, er Christian Grund Sørensens ph.d.-afhandling, som blev forsvaret her i foråret. Christian skrev om "Livssyn og persuasion: Medier, Munk og modernitet" så vi kan glæde os over en ny ph.d.- afhandling, der bruger Munk som afsæt. Jeg spiste aftensmad sammen med et af bedømmelsesudvalgets medlemmer, Marc Auchet, aftenen før, og han var meget, meget glad for afhandlingen. Og dagen efter kom roser jo så bunkevis. Igen Tillykke, Christian.

'Uden for vores rammer'

Der sker også 'Munk-ting' uden for vores egne rammer:

Jeg så med glæde, at Matilde Munk, Hanne og Arnes datter, har skrevet sin første roman: *En skuespillers bekendelser*. Kaj Munk optræder lidt i den; og meget i hendes syn på vores samtid. Hun udtalte til *Udfordringen* at " – ja, jeg er ikke fan af den moderne verden, af selvrealiseringen, af selvtilstrækkeligheden og den deraf følgende ensomhed.

Jeg mener, at mennesker har en værdi i sig selv. En ubestridelig evighedsværdi. Det kan ikke vejes eller måles eller fortjenes."

Det kunne ‘farfar’ også have sagt!

Og i forgårs fik jeg så en e-mail, en pressemeddelelse, med følgende ordlyd:

MARTYRIET
Ny opera om myten og mennesket Kaj Munk
Urpremiere: Det Kongelige Teater, Takkelloftet, 28. januar 2017.
Øvrige spilledatoer 30. januar/ 31. januar/ 2. februar/ 3. februar/ 4. februar
Cumulus Teatret gæster Det Kongelige Teater.

Digteren og præsten Kaj Munk hyldede den tyske diktator Adolf Hitler lige indtil nazisternes besættelse af Danmark. Besættelsen rystede Kaj Munk og gjorde ham til en af modstandsbevægelsens åndelige ledere. Han blev hentet i sin præstegård d.4. januar 1944 og henrettet af en SS patrulje.

I *Martyriet* følger vi Kaj Munk i den sidste tid før hans død. Her glider han længere og længere væk fra familien i sin søgen efter Guds plan med ham, alt imens hans kone Lise forgæves forsøger at fastholde ham til livet.

At vælge martyriet for sin tro er også et brændende tema i dag. *Martyriet* undersøger, hvad der får et menneske til at ofre sig selv i en fanatisk overbevisning. Forestillingen er på den måde en kommentar fra en ikke så fjern fortid i en dansk provins til nutidens store, globale spørgsmål om ideologi, krig og religiøse konflikter.

Kaj Munk synges af kontratenoren Morten Grove Frandsen (Årets Reumert Talent 2016), og mezzosopran Liv Oddveig Midtmageli lægger stemme til Lise Munk. John Frandsen har komponeret musikken, og Bjarke Mogensen leder opførelsen sammen med den progressive, folkemusikinspirerede gruppe KOTTOS.

Musik: John Frandsen
Tekst: Vilhelm Topsøe
Instruktion: Tine Topsøe
Scenografi: Rebekka Bentzen

Nu har Topsøe jo før behandlet Kaj Munk – lige lovligt frit vil nogen nok mene … også jeg. Og jeg kan godt være lidt ‘loren’ ved de antydninger der er m.h.t. Munk og global religiøs fanatisme. MEN at der skrives en opera i 2016, der opsættes i 2017 med Kaj Munk som tema, det viser dog, at Kaj Munk stadigt inspirerer!

Afslutning

Det var stort set, den officielle del af formandens beretning.

Jeg vil bede jer – og jeg ved at det gør I jo allerede – jeg vil bede jer prøve at hverve flere medlemmer. Jens Kristian Lings, grundlæggeren, er jo det store eksempel. Han brænder for Munk, og den ild smitter. Så lad os antændes af den ild, og lad os prøve at give den videre.

Laudatio

Og så til slut en særlig tak til Jørgen Albretsen, der har været sekretær og kasserer de sidste 10 år – og én dag! Jeg troede først ikke på det, da Jørgen sagde, at nu var det 10 år, … men det er rigtigt nok! Jørgen, du har været meget aktiv m.h.t. *Munkiana*, med økonomien, med referaterne og med arrangementerne. Det har været let at være formand under dig ☺ Det bliver svært at fylde din plads ud; så svært at der nok skal tre personer til at gøre det! Tak for indsatsen!

Referat af generalforsamlingen

Af Jørgen Albretsen

Kaj Munks Præstegård i Vedersø lørdag den 14. januar 2017 kl. 13.09

I alt 20 var tilmeldt.
Den samlede bestyrelse var til stede: Formand Søren Dosenrode, næstformand Peter Øhrstrøm, kasserer Jørgen Albretsen, Anna Saarup Brinth og Ricardt Riis.

Dagsorden ifølge vedtægternes §11.

a) Valg af dirigent, referent og stemmetællere.

Formand Søren Dosenrode bød velkommen og foreslog på bestyrelsens vegne Jens Kristian Lings som dirigent.
Jens Kristian Lings blev valgt og kunne konstatere, at generalforsamlingen var lovligt indkaldt. Han bemærkede, at det dags dato var 20 år og én dag siden, at Kaj Munk Selskabet på hans foranledning blev stiftet!
Som referent blev Jørgen Albretsen valgt.
To stemmetællere blev valgt.

b) Formanden aflægger beretning om Selskabets virke i det forløbne år.

Formand Søren Dosenrode aflagde beretningen, som er trykt i dette nummer af *Munkiana*, side 50-53.

Her skal nævnes, at kassereren, Jørgen Albretsen, efter 10 år og én dag (fem valgperioder) på denne post havde meddelt bestyrelsen, at nu var tiden kommet til at trække sig, og at Selskabet derfor skal vælge ny kasserer. Som følge heraf, skal der under punkt e) vælges et nyt medlem til bestyrelsen.

Søren Dosenrode takkede Jørgen Albretsen for hans store indsats for Kaj Munk Selskabet og ikke mindst for produktionen af *Munkiana*, hvortil der nu også skal findes nye ansvarlige. Jørgen Albretsen takkede for de fornemme ord og meddelte, at ved det kommende *Munkiana*, nr. 60, vil han assistere ved selve layout af bladet for at aflaste og støtte de personer, der nu skal overtage dette. Det bliver i øvrigt dermed det 25. *Munkiana*, som han har sørget for produktionen af, også her et passende sted at holde!

Beretningen blev godkendt.

c) Kassereren forelægger det reviderede regnskab til godkendelse.

Jørgen Albretsen fremlagde det reviderede regnskab.

Selskabets publikation *Munkiana* har ikke opnået tidsskriftstøtte for 2016 via Statens Kunstfond. Der er hård konkurrence om de få midler, og der er ikke andet at gøre end at prøve igen!

Da Kaj Munk Forskningscentret ikke havde fået ny bevilling over finansloven for 2017, var der heller ikke indtægt herfra til Selskabets publicering af forskningsartikler i *Munkiana*.

Seminaret "Kaj Munk – en digter under krigen" i august var en stor succes med 65 deltagere. Men større udgifter til at afholde seminaret i Præstgården, end man – måske lidt naivt – havde forestillet sig, gjorde, at det var endt med et underskud for Selskabet at afholde dette seminar. Kassereren tillod sig på dette sted at anføre, at han personligt havde fundet det vigtigst, at der blev afholdt et seminar, efter at Selskabet havde måttet aflyse et påtænkt seminar i 2015. Desuden understregede han, at man havde valgt en pris for at deltage på kr. 300,- så det ikke på nogen måde kunne påstås, at prisen skulle afskrække folk fra at deltage!

Endelig understregede kassereren, at fremkomsten af dette underskud intet havde at gøre med hans beslutning om at stoppe som kasserer. Denne beslutning havde han truffet privat, kunne han afsløre, allerede ved seneste genvalg i 2015. Selskabets økonomi er så god, at man har kunnet bære dette underskud; men det er klart, at det ved kommende seminarer må overvejes, hvordan man kan opnå støtte og måske dertil mere favorable vilkår for afviklingen af seminaret. Efter enkelte kommentarer hertil blev regnskabet godkendt uden anmærkninger.

Kassereren tillod sig en slutbemærkning, at han selvfølgelig fortsætter som menigt medlem af Kaj Munk Selskabet – og vil på sit nye arbejde ved Københavns Universitet gøre, hvad han kan, for at mindet om Kaj Munks holdes ved lige også på dennes 'Alma mater'. Den ene af vore to abonnenter er i øvrigt biblioteket ved Det teologiske Fakultet på Københavns Universitet!

d) Valg af formand.

Den nuværende formand meddelte, at han genopstiller.
Søren Dosenrode blev genvalgt som formand uden modkandidater.

e) Valg af 2 bestyrelsesmedlemmer og 2 suppleanter.

Bestyrelsesmedlemmer: Hidtidig suppleant Jon Høgh blev valgt til nyt bestyrelsesmedlem som afløser for Jørgen Albretsen. Peter Øhrstrøm var på valg og var villig til genvalg. Blev genvalgt.

Suppleanter: Den anden hidtidige suppleant Kjeld Roger Henriksen havde meddelt formanden Søren Dosenrode, at han ikke ønskede at fortsætte som suppleant grundet meget andet arbejde. Der skulle derfor findes to nye suppleanter.

Formanden Søren Dosenrode foreslog Christian Grund Sørensen som 1. suppleant og Knud Erik Andersen som 2. suppleant. Begge indvilgede og blev valgt uden modkandidater.

f) Valg af revisor og revisorsuppleant.

Bestyrelsen foreslår genvalg af Per Mikkelsen og Jørgen D. Grønbæk.
Begge blev genvalgt.

g) Fastlæggelse af kontingent: Bestyrelsen foreslog kontingentet uændret til kr. 175.

Det blev efter opfordring fra deltagerne kort debatteret, om man ikke i lyset af underskuddet fra seminaret og de nu mere usikre muligheder for støtte, som nævnt af kassereren, **skulle hæve kontingentet til kr. 200,- gældende fra 2018. Dette blev vedtaget uden afstemning.**

h) Behandling af indkomne forslag.

Søren Dosenrode meddelte, at han ikke havde modtaget forslag.

i) Eventuelt, herunder forslag til aktiviteter.

Flere af deltagerne fremførte under dette punkt, at Selskabet nu som tidligere lovet skulle gå aktivt ind i debatten om autoværnet foran mindekorset på Hørbylunde Bakke og dermed også i debatten om et nyt anlæg med infotavler og parkeringsplads på stedet, så Kaj Munks minde og historien bag mindekorset blev meget tydeligere fremhævet, end det nu er tilfældet.

Formanden undskyldte, at der ikke fra Selskabets side var taget skridt til henvendelse til Ikast-Brande Kommune for en diskussion af forholdene, som lovet ved sidste års generalforsamling; men at dette nu vil ske, og man vil fra bestyrelsens side gå ind i debatten.

Anna Saarup Brinth benyttede lejligheden til at minde om Lise Munks ord, at der skulle ikke sættes navn eller anden tekst på mindekorset. Derfor skulle de påtænkte nyanlæg tage hensyn dertil, så stenkorset forbliver som nu. Men der kan selvfølgelig tænkes nye tiltag med infotavler og andre faciliteter. Bestyrelsen vil nu arbejde aktivt videre med denne sag.

Desuden blev opfordringen gentaget, at vedtægterne skulle ændres, så det blev muligt at afholde generalforsamlingen om sommeren, f.eks. i forbindelse med et af selskabets seminarer i Vedersø. På den måde ville man formentlig få flere deltagere, da januarvejret som i år kan drille med udsigt til sne og måske endda snestorm!

Det blev fremført, at selskabet bør overveje initiativer for aldersgruppen 9-14 år, der appellerer til dem, så de får interesse for personen Kaj Munk og hans liv – og får lyst til at blive medlemmer!

Generalforsamlingen sluttede kl. 14.21

Efter generalforsamlingen holdt ph.d., cand.theol. et it. Christian Grund Sørensen foredrag med titlen "Prædikant, propagandist og pædagog. Kaj Munk som fødselshjælper for en ny kristendom – Refleksioner over Kaj Munks teologiske tænkning".

Bestyrelsen har efterfølgende konstitueret sig med genvalg af Peter Øhrstrøm som næstformand, nyvalg af Anna Saarup Brinth som kasserer og Ricardt Riis som sekretær.

29.03.2017

Jørgen Albretsen

Kaj Munk Selskabet

www.munkiana.dk

Kaj Munk Selskabet:
Seminar i Vedersø om Kaj Munks eftermæle 3

Peter Øhrstrøm:
Om dette nummer 5

Knud Erik Andersen:
Nye pædagogiske tiltag i Præstegården 6

Ricardt Riis:
Kunstner eller historiker 7

Søren Daugbjerg & Svend Aage Nielsen:
Hilsen og tak til Jørgen Albretsen 10

Boganmeldelser:

Marc Auchet: Ricardt Riis' bog om Kaj Munks skuespil *Fra Tidehvervet*.
Anmeldelse af: Ricardt Riis: *Mennesket, robot eller person?* 11

Lars Christensen: Mellem diktatur og demokrati.
Anmeldelse af: Jon Høgh: *Kaj Munks Inferno* 15

Forskningsartikler:

Christian Grund Sørensen:
Kaj Munk – Modernitetens prædikant: Nye spor 20

Knud Erik Andersen:
nb.no/nbsok 32

Aage Jørgensen:
Kaj Munk-litteratur 2010-2017 44

Søren Dosenrode:
Formandens beretning for 2016, afgivet i Vedersø den 14. januar 2017 50

Jørgen Albretsen:
Referat af generalforsamlingen 54

Tryk Novagraf